

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΣ ΕΛΕΓΧΟΣ

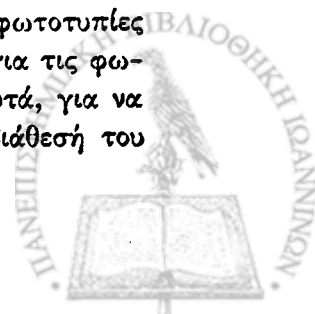
Με το δημοσίευσμά μας αυτό εξοφλούμε επιστημονικό μας χρέος, καθώς απαντούμε στο άρθρο του κ. Παπαθωμόπουλου *Pour une nouvelle édition der Kérygmes lithiques* που δημοσιεύθηκε σε προηγούμενο τόμο της *Δωδώνης* (16, 1987, σ. 153-191) και που είναι βιβλιοκρισία - και μόνο βιβλιοκρισία - ενός μέρους του β.βλίου *Les Lapidaires Grecs* (Paris 1985, σ. 125-177) των R. Halleux - J. Schamp και της εργασίας μας *Λιθικά κηρύγματα - Σωκράτους και Διονυσίου Περί λίθων* (Ιωάννινα 1987, σ. VII+160).

Πρώτα-πρώτα σπεύδουμε να ευχαριστήσουμε τον κ. Παπ. για δύο βασικούς λόγους: επειδή μας έκαμε την τιμή να ασχοληθεί με την εργασία μας αυτή, πράγμα που το κάνει πολύ σπάνια, και επειδή μας έδωσε την ευκαιρία να ξαναδούμε τη δουλειά μας με μάτι πιο ανεπηρέαστο, καθώς έχουν περάσει πάνω από τρία χρόνια από τότε που παραδώσαμε στο τυπογραφείο το χειρόγραφο μας. Τον ευχαριστούμε ακόμα για τις λίγες περιπτώσεις που έχει δίκιο, αλλά και για τις πολλές περιπτώσεις που μας αδικεί. Κι αυτό, γιατί μας δίνει τη δυνατότητα να δείξουμε ότι βλέπει τα πράγματα από άλλη σκοπιά, καθώς κινείται από υπερβάλλοντα ζήλο για «αποκατάσταση» της επιστημονικής αλήθειας.

Με προθυμία θέσαμε στη διάθεση του κ. Παπ. φωτογραφίες και φωτοτυπίες των χειρογράφων, φωτοτυπίες των καταλόγων με τις σχετικές περιγραφές των χειρογράφων αυτών και την έκδοση των *Λιθικών* του E. Abel, πράγμα που δεν αναφέρει καθόλου*.

Το ενλόγω άρθρο του κ. Παπ. αποτελείται από μια σύντομη εισαγωγή, τρία κύρια μέρη και το συμπέρασμα. Το πρώτο μέρος (σ. 153-62) είναι αφιερωμένο στις παραλείψεις και τις παραναγνώσεις των Halleux και Schamp. Στο δεύτερο μέρος (σ. 162-75) «κρίνονται» από την εργασία

* Με δυσκολία ξαναπήραμε από τον κ. Παπ. τις φωτογραφίες και τις φωτοτυπίες των χειρογράφων, που τις έχουμε πληρώσει με μάρκα της Δ. Γερμανίας. Όσο για τις φωτοτυπίες των καταλόγων, αρκεί να πούμε ότι δεν μας επιστράφηκαν ακόμη. Αυτά, για να διασκεδαστεί η εντύπωση ότι ο κ. Παπ. μόχθησε, προκειμένου να έχει στη διάθεσή του τα χειρόγραφα.

μας η Εισαγωγή και η έκδοση του κειμένου, όπου δίνονται οι παραναγνώσεις και οι παραλείψεις λαθών των χειρογράφων, που έχουμε κάμει κατά τον κ. Παπ. Το τρίτο μέρος αναφέρεται στην κριτική του κειμένου των δυο εκδόσεων (Halleux, Γιαννάκη). Αυτό το τελευταίο μέρος έχει τις εξής υποδιαίρεσεις: 1. εσφαλμένες επιλογές στην έκδοση Halleux (σ. 175-82), 2. εσφαλμένες επιλογές στην έκδοση Γιαννάκη (σ. 182-87), 3. εσφαλμένο κείμενο και στις δυο εκδόσεις (187-89) και 4. αμφίβολες περιπτώσεις (σ. 181-91). Θα μας απασχολήσουν τα σημεία της βιβλιοκρισίας αυτής, που αφορούν την εργασία μας, και θα απαντήσουμε *sine ira et studio*.

Ο κ. Παπ. αναφέρεται (σ. 162) στην Εισαγωγή του βιβλίου μας και συγκεκριμένα, σχολιάζοντας την ανάλυση που δίνουμε για το περιεχόμενο των δύο πεζών κειμένων, λέει ότι ακολουθούμε δρόμο παράλληλο προς τον δρόμο των Halleux-Schamp, χωρίς να παραπέμπουμε πάντοτε (ή επαρκώς) σ' αυτούς και παρακάτω (σημ. 1) μας κατηγορεί ότι δεν φαινόμαστε ευκίσητοι στην άπειρη πολυμάθεια του Halleux, από την οποία δεν διστάζουμε να επωφεληθούμε κατά περίπτωση. Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση: είναι θεμιτό να ακολουθούμε παράλληλο δρόμο με τους προηγούμενους από μας, αφού ασχολούμαστε με το αντικείμενο που ασχολήθηκαν και εκείνοι. Εντούτοις, ο καλόπιστος φιλόλογος μπορεί, διαβάζοντας και τα δυο βιβλία, να διαπιστώσει εύκολα πόσο παράλληλοι είναι οι δρόμοι μας. Εκείνο όμως που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η κατηγορία ότι δεν παραπέμπουμε πάντοτε (ή επαρκώς): αν ρίξει κανείς μια ματιά στις εβδομήντα δύο (72) σημειώσεις μας (σ. 15-19), θα διαπιστώσει ότι στις περισσότερες από αυτές παραπέμπουμε στον Halleux. Διαβάζοντας και εμάς και τον Halleux, θα δει κανείς ότι δεν αφήνουμε κανένα σημείο χωρίς παραπομπή, όταν χρειάζεται.

Αυτές είναι δυο γενικές κατηγορίες που εκτοξεύονται εναντίον μας. Συγκεκριμένα όμως, ο κ. Παπ. μας καταμαρτυρεί ότι, σχετικά με τη χρονολόγηση της πραγματείας Σωκράτους και Διονυσίου *Περὶ λίθων*, απαρτιθούμε, με κάποια παραμορφωτικά χάσματα, τα επιχειρήματα των Halleux και Schamp. Και, για να το δείξει αυτό, δίνει τα εξής παραδείγματα: ότι εμείς μιλάμε απλώς για τη μνεία του ονόματος του βασιλιά των Περσών, τη στιγμή που οι Halleux και Schamp μιλούν για «la mention a u p r é s e n t du roi des Perses...» και ότι αποσιωπούμε τα πορίσματα που εξάγουν οι Halleux και Schamp από τις φράσεις «λίθος νερωνιανός» και «λαμπροὶ ἄνδρες» της ενλόγω πραγματείας. Στην πραγματικότητα όμως οι παραπάνω φιλόλογοι γράφουν τα εξής (σ. 144): «Au chapitre 6, un type d' émerande est dit Néronien (νερωνιανός), sans aucun doute par référence à l' empereur dont on connaît le goût pour cette pierre» και προσθέτουν (ό.π., σημ. 2): «Pline, XXXVII, 64 Nero princeps gla-

diatorum pugnas spectabat in smaragdo». Αυτά είναι τα πορίσματα που αποσιωπήσαμε! Πέρα όμως από αυτά, εμείς παρουσιάζουμε (σ. 14) συνοπτικά τα στοιχεία που οδηγούν τους παραπάνω φιλόλογους στο να διαμορφώσουν και να διατυπώσουν τη γνώμη τους, την οποία και παραθέτουμε, χωρίς να τη δεχόμαστε. Μας κάνει εντύπωση το ότι ο κ. Παπ. θεωρεί παράξενο το συμπέρασμά μας, λες και δεν ήταν δικαίωμά μας να μη συμφωνήσουμε με την άποψη των Halleux και Schamp, αφού δεν πειστήκαμε.

Όσον αφορά πάλι αυτό που μας καταμαρτυρεί στη συνέχεια, σχετικά με την περιγραφή των χειρογράφων, ότι δηλαδή περιοριζόμαστε συνήθως σε δυο γραμμές και στην αναπαραγωγή της ανάλυσης του περιεχομένου τους, όπως αυτή έχει δοθεί από τους συντάκτες των σχετικών καταλόγων, στο σημείο αυτό θα έπρεπε να είχε διαπιστώσει ο κ. Παπ. ότι ούτε διεκδικούμε πρωτοτυπία ούτε και έχουμε σκοπό να δώσουμε πλήρη περιγραφή των χειρογράφων. Απεναντίας μάλιστα, όπως δηλώνουμε (σ. 56, σημ. 2), δίνουμε «κυρίως στοιχεία που βοηθούν στην ταξινόμηση των χειρογράφων». Σχετικά με το ότι δεν φροντίσαμε, όπως λέει, να κάμουμε την αναγκαία έρευνα για τους γραφείς των χειρογράφων, έχουμε πάντα τη γνώμη ότι δεν ήταν στις υποχρεώσεις μας. Και το ότι αναφερόμαστε στους τρεις γραφείς ίσως να είναι περιττό.

Στην ίδια σελίδα πάντα (σημ. 1), ο κ. Παπ. καταγράφει ανακρίβειες και τυπογραφικά μας σφάλματα, όπως: στο χφ. C ο όγδοος λίθος είναι «όνυχίτης έτερος» και όχι απλώς «όνυχίτης» που γράφουμε εμείς. Στην πραγματικότητα, ο C παραδίδει την επιγραφή «λίθος όνυχίτης» και όχι «λίθος όνυχίτης έτερος» που υποστηρίζει ο κ. Παπ. Επίσης, όταν ο κ. Παπ. υποστηρίζει ότι οι λίθοι που περιγράφονται στο χφ. V δεν είναι σαράντα, αλλά τριάντα εννιά, κάνει λάθος και πρέπει να τους ξαναμετρήσει. Πάντα στη διάθεσή του οι φωτογραφίες! Ορθά όμως έχει επισημάνει τις εξής αβλεψίες μας¹: α) στο φ. 259r το χφ. R παραδίδει «άποτέλεσμα (όχι «άποτέλεσμων») γλυπτικόν μηχανήτου», β) το Gees (σ. 51) πρέπει να διορθωθεί σε Grecs, γ) η φράση «με οδηγό χειρόγραφο V» σε «με οδηγό το χειρόγραφο V» (σ. 51), δ) το «παρναχνώσεις⁷⁶» σε «παρναχνώσεις⁸⁷» (σ. 52), ε) το «υπμνημα» σε «υπόμνημα» (σ. 55), στ) το «Bibliographici» σε «Bibliografici» (σ. 57), ζ) το «Astrolorum» σε «Astrologorum» (σ. 59) και η) η φράση «η αναφορά σ' αυτόν ως ξεχωριστού λίθου» σε «η αναφορά σ' αυτόν ως ξεχωριστό λίθο» (σ. 3).

1. Τις πιο πολλές από αυτές τις προσέξαμε κι εμείς και τις διορθώσαμε σε πολλά αντίτυπα που διαθέσαμε.

Στη συνέχεια μας κατηγορεί ο κ. Παπ. ότι διαφέρουμε από τους προηγούμενους μας φιλόλογους στη χρονολόγηση των χειρογράφων, χωρίς να αιτιολογούμε τη διαφορά αυτή. Εμείς όμως έχουμε φροντίσει, ώστε στην τελευταία λέξη των περιεχομένων, που δίνουμε για το κάθε χφ., να παραπέμψουμε στους σχετικούς καταλόγους και τις μελέτες, όπου στηρίζουμε το κάθε τι που δίνουμε: οι σχετικές σημειώσεις δίνονται στις σελίδες 56-59 του βιβλίου μας. Συγκεκριμένα μάλιστα, όσον αφορά τη χρονολόγηση του χφ. Ρ, ως γνωρίζει ο κ. Παπ. ότι έτσι το χρονολογεί ο H. Omont: προχωρώντας από την αρχή προς το τέλος του χφ., γίνεται και η πορεία από τον 14ο αι. προς τον 11ο αι. Αυτό ήταν κάτι αυτονόητο βεβαίως και δεν χρειαζόταν να το διευκρινίσουμε εμείς. Μετριάζει κάπως το κατηγορητήριό του ο κ. Παπ. με τα όσα προσθέτει στο τέλος της σελίδας 164 (σημ. 1).

Στην ίδια σελίδα αναγνωρίζει και μια αναντίρρητη, όπως λέει, αξία της εργασίας μας: ότι δηλαδή έχουμε προσθέσει τέσσερα χειρόγραφα σ' αυτά που γνώριζαν οι Halleux και Schamp οι οποίοι επιτυγχάνουν το μέγα κατόρθωμα, όπως λέει ειρωνικά, να μνημονεύσουν το χφ. Μ μόνο σε μια σημείωση (σ. 129, σημ. 1), χωρίς να το χρησιμοποιήσουν στην έκδοσή τους. «Τα χειρόγραφα που έχει χρησιμοποιήσει ο Γιαννάκης», λέει, «εκτός από το χφ. Μ που αυτός το χρησιμοποιεί, είναι τα ακόλουθα: L..., G..., F... και E...»! Οι παραπάνω φιλόλογοι είδαν απλώς στον κατάλογο των A. Martini και D. Bassi το χφ. Μ που είναι το παλαιότερο από τα γνωστά χειρόγραφα των δυο πεζών κειμένων. Εντούτοις, ο κ. Παπ. υποστηρίζει ότι το γνώριζαν! Το χειρόγραφο αυτό δεν το συμπεριλαμβάνουν ούτε στην περιγραφή (σ. 127) ούτε στον *Conspectus siglorum* (σ. 145).

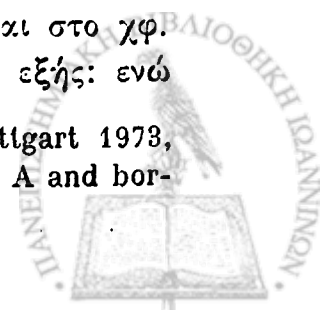
Παρακάτω (στην ίδια σελίδα) καταπιάνεται με την ταξινόμηση των χειρογράφων, την οποία κάνουμε στις σελίδες 36-48 του βιβλίου μας, και αρχίζει την «κριτική» του με την οικογένεια των χφφ. MAEL, που εμείς της δώσαμε το siglum **a**. Εδώ μας καταλογίζει ότι, απαριθμώντας τα συνδετικά λάθη των τεσσάρων αυτών χειρογράφων, λησμονήσαμε να αναφέρουμε το λάθος «αὐτῶν» (Κηρ. 2,6) αντί «αὐτοῦ», επειδή ίσως το λάθος αυτό παραδίδεται και από τον κ (RH): δεν είναι απαραίτητο να παραθέτει κανείς όλα τα λάθη κάθε φορά. Έπειτα ο κ. Παπ. προσθέτει στα συνδετικά λάθη του L και των χφφ. B (VF), που παραθέτουμε εμείς (σ. 37), και άλλα δυο: «Κηρ. 1,7 ἔπειτα δὲ καί] ἔπειτα καὶ Lζθ (ὄχι ζθ που γράφει ο Γιαννάκης στο κριτικό του υπόμνημα *ad loc.*)» και «3,2 οὕτως] οὕτος BGL». Όσον αφορά το πρώτο, ο κ. Παπ. δεν πρόσεξε ότι στον L υπάρχει ταχυγραφικό σύμβολο του «δέ», πάνω από τη γραμμή¹. Για το

1. Για το σύμβολο αυτό βλ. Elp. Mioni, *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία* (μτφρ. Ν. Παναγιωτάκης), Αθήνα 1977, σ. 119.

δεύτερο λάθος ισχύει η απάντηση που δώσαμε παραπάνω. Στη συνέχεια, ο κ. Παπ. επικρίνει την άποψή μας, ότι τα λάθη που συνδέουν τον L με τους BVF είναι συμπτωματικά, και την χαρακτηρίζει ως εντελώς αστήρικτη: όταν μιλάμε εμείς για σύμπτωση, εννοούμε ότι οι γραφείς των εν λόγω χφφ. πρέπει να υπέπεσαν στα λάθη αυτά ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον. Πρόκειται για τα εξής λάθη: Κηρ. 1,13 τὸν νοσοῦντα τούτους] τὸν νοσοῦντα τοῦτον LB. Είναι πολύ εύκολο ο οποιοσδήποτε να γράψει «τουῦτον» μετὰ τη λέξη «νοσοῦντα». Κηρ. 2,10 λεάνας] λειάνας LBV. Εύκολο είναι να γράψει κανείς τη δεύτερη λέξη που είναι πιο συνηθισμένη. Κηρ. 3,5 σπορέως ἢ καί] σπορέως ἢ LB και Κηρ. 4,1 δὲ καὶ οὔτος] δὲ οὔτος LB. Ο καθένας μπορεί κατὰ λάθος να παραλείψει το «καί». Έπειτα ο κ. Παπ., εκτιμώντας την ποσοτική υπεροχή των συνδετικών λαθών του L με τους BVF απέναντι στα συνδετικά λάθη του με τους MAE, πιστεύει ότι πρόκειται για *contaminatio*, η οποία κατὰ τη γνώμη του είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο. Με αυτό το σκεπτικό διατυπώνει την άποψη ότι τίποτε δεν απαγορεύει να υποθέσουμε την αντίστροφη διαδικασία, ότι δηλαδή ο L είναι αδελφός (ή ο απόγονος) του B και ότι έχει υποστεί *contaminatio* από τον M ή από κάποιον πρόγονο του M. Εμείς αντιμετωπίσαμε το πρόβλημα και παρουσιάσαμε (σ. 37) τα δεδομένα, δεν αποκρύψαμε τίποτε. Εμείς δεν αποτιμήσαμε ποσοτικά τα λάθη (3 προς 4, ή 4 προς 6 κατὰ τον κ. Παπ.). Για μας βάρυνε πολύ η παρουσία του λάθους «π ο ί μ ν ι ο ν» που είναι κοινό στον L και στους MAE και λιγότερο τα άλλα δύο, πράγμα που το δηλώνουμε κιόλας (σ. 37), ενώ ο κ. Παπ. το αποσιωπά. Και ρωτάμε: είναι δυνατόν ένας προσεκτικός γραφέας, όπως αυτός του L, να διαλέξει από τον M (ή από κάποιον πρόγονό του) -αυτό άλλωστε σημαίνει *contaminatio*¹-τη λέξη «ποίμνιον» και να τη βάλει στη θέση του ορθού «ν ή π ι ο ν»; (Αν κάποιος μας απαντήσει καταφατικά με ακαταμάχητα επιχειρήματα, δεν έχουμε καμιά απολύτως δυσκολία να εγγράψουμε τον L στην οικογένεια δ. Δεν θα υποστεί μεγάλη μεταβολή το στέμμα μας [σ. 48], αφού πρόκειται για χειρόγραφο που παραδίδει μόνο τις περιγραφές των τεσσάρων πρώτων λίθων από τα Λιθικά κρηγήματα).

Στη συνέχεια μας καταλογίζει τα εξής: ξεχνώντας ότι έχουμε ήδη μιλήσει για τα συνδετικά λάθη της ομάδας β (MAE) στην ίδια σελίδα, προσθέτουμε τα συνδετικά λάθη της ομάδας αυτής στα χωρία, όπου ο L δίνει την ορθή γραφή, πράγμα που μας επιτρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στον κοινό πρόγονο των MAE, που τον ονομάζουμε β, και στο χφ. L. Ο λόγος που μιλούμε δυο φορές για λάθη των MAE είναι ο εξής: ενώ

1. Βλ. M. West, *Textual Criticism and Editorial Technique*, Stuttgart 1973, σ. 35: «Suppose that the scribe of F, besides copying B, kept an eye on A and borrowed some readings from there...».

την πρώτη φορά αναφερόμαστε σε κοινά λάθη της ομάδας αυτής έναντι των άλλων χφφ., εκτός του L (σ.36-37), τη δεύτερη παραθέτουμε ένα μέρος από τα κοινά λάθη της ίδιας ομάδας έναντι του L και των άλλων χφφ. (τη φρ. «και των άλλων χφφ.» την παραλείπει ο κ. Παπ.). Κατά τη γνώμη μας έπρεπε να γίνει αυτό, για να φανεί ότι οι ΜΑΕ δεν κατάγονται άμεσα από τον α, αλλά ότι μεσολαβεί ένα άλλο χαμένο υπαρχέτυπο, ο β, και ότι ο L δεν εξαρτάται άμεσα από αυτούς. Έπειτα μας κατηγορεί ότι ξεχνούμε να αναφέρουμε δέκα συνδυαστικά λάθη της ομάδας αυτής έναντι του L και των άλλων χφφ. Τα λάθη αυτά τα παραθέτει ο ίδιος, συμπεραίνοντας ότι δέκα παραλείψεις για το κείμενο των τεσσάρων πρώτων λίθων είναι ένας πολύ μεγάλος αριθμός. Και πάλι ισχύει το ότι δεν εξαντλούμε κάθε φορά τον αριθμό των λαθών, πράγμα που το κάνουμε συνειδητά και που πολλές φορές το δηλώνουμε κιόλας.

Παρακάτω (σ. 166) ο κ. Παπ. αναφέρεται στα χφφ. BGRH VF CP, που εμείς θεωρούμε ότι αποτελούν την οικογένεια δ (σ. 39-47), και προσπαθεί να απορρίψει την ταξινόμησή μας με δυο τρόπους: από τη μια αποσιωπά αρκετά από τα επιχειρήματά μας κι από την άλλη αγωνίζεται να εκμηδενίσει την αξία των υπολοίπων. Αναφέρει απλώς ότι εμείς συγκαταλέγουμε ανάμεσα σε άλλα επιχειρήματα το γεγονός ότι αυτά τα χφφ., προπάντων τα βασικά BG VF, παρουσιάζουν τα εξής συνδυαστικά λάθη... Αποσιωπά δηλαδή τα δυο πρώτα επιχειρήματά μας και περιορίζεται στο τρίτο. Όμως, πριν προχωρήσουμε σ' αυτά που μας καταμαρτυρεί για την τρίτη κατηγορία των επιχειρημάτων μας, επιβάλλεται να παραθέσουμε εδώ τα δυο πρώτα, όπως ακριβώς τα δίνουμε στο βιβλίο μας (σ. 39-40): «Από τα στοιχεία, που βοηθούν στην κατάταξη των χειρογράφων BGRH VF CP στην ίδια οικογένεια θα δώσουμε τα εξής σημαντικά:

α) Τα χειρόγραφα της πρώτης οικογένειας (ΜΑΕ) παραδίδουν δυο περιγραφές του λίθου τόπαζου ή τοπάζιου: μία που περιλαμβάνεται στα Κηρύγματα (8) και μία στην πραγματεία των Σ.-Δ. (7). Απεναντίας, τα χειρόγραφα που μας απασχολούν εδώ συνενώνουν τα δυο αυτά κεφάλαια σε ένα που το καταχωρίζουν στα Κηρύγματα. Η συνένωση αυτή έχει γίνει ως εξής: Οι C και P, κατά τη συνήθειά τους, αρκούνται μόνο στο να δώσουν από τις ιδιότητες του τοπάζιου των Σ.-Δ. μόνο δύο: «λίθος τοπάζιον· εάν τις λίθον πήη και εις μανίαν περιτραπή, τρίψας τὸν λίθον ἐπὶ ἀκόνη μεθ' ὕδατος δίδου τῷ μαινομένῳ· καὶ ἀπαιωρούμενον ταυτὸν δύνηται, καὶ ῥητορικώτερον ἐν τοῖς λόγοις αὐτὸν ἀπεργάζεται». Το απόσπασμα αυτό το παραδίδουν μετά τον λίθο ίσπη των Κηρυγμάτων (6).

Οι BGR πάλι παραδίδουν μετά τον λίθο λύχη των Κηρυγμάτων (7) την περιγραφή του τόπαζου, αρχίζοντας με την πρώτη περίοδο του κεφαλαίου αυτού των Κηρυγμάτων: «λίθος τόπαζον ἤτοι τοπάζιον· ὠφελιμώ-

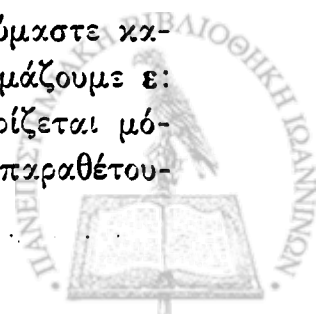
τατον τοῦτον εἶναι φασιν, ὥστε πᾶσαν ὀφθαλμῖαν ἰᾶσθαι» και κλείνοντας με το κεφάλαιο της πραγματείας των Σ.-Δ.: «ὁμοίος δέ ἐστι τῷ κρυστάλλῳ... ῥητορικώτερον ἐν τοῖς λόγοις».

Στους V και F, τέλος, η συνένωση έχει γίνει διαφορετικά: το ενλόγω κεφάλαιο δίνεται και σ' αυτούς μετά τον λίθο λύχνη των Κηρυγμάτων (7). Στην αρχή όμως του κεφαλαίου αυτού έχουμε το εξής τμήμα από το κείμενο του τοπάζιου των Σ.-Δ.: «λίθος τοπάζιος, ὁ και τόπαζος καλούμενος· οὗτος τίμιός ἐστιν και πολύτιμος... διὰ τὰς ἐμπορίας περιποιεῖται»; Στη συνέχεια παρεμβάλλεται, ελαφρώς αλλαγμένο, το κείμενο του τόπαζου των Κηρυγμάτων: «ἀλλὰ και ἐν ὀφθαλμοῖς νοσοῦσιν, ὥστε πᾶσαν ὀφθαλμῖαν ἰᾶσθαι. οὐδὲν δὲ ἕτερον ἀξιόλογον ἱστορεῖται περὶ αὐτοῦ». Μετά την παρεμβολή αυτή δίνεται η συνέχεια του πρώτου κειμένου: «φυλακτικόν δέ ἐστι κράτιστον... ῥητορικώτερον ἐν τοῖς λόγοις».

β) Τα χειρόγραφα BGRHVFCP συνεχίζουν -όλα ανεξαιρέτως- την περιγραφή του μαγνήτη των Κηρυγμάτων με ένα κείμενο στο οποίο δίνεται συντομή για το τί πρέπει να χαραχθεί στο λίθο αυτόν και το οποίο στην έκδοσή μας αποτελεί το ὄγδοο κεφάλαιο της πραγματείας των Σ.-Δ., διότι αντιστοιχεί προς το σχετικό κεφάλαιο του Λατίνου Damigeron, όπως αναφέραμε παραπάνω».

Το επιχείρημα όμως, που επικρίνεται από τον κ. Παπ., είναι το εξής: «Επί πλέον τα χειρόγραφα αυτά, κυρίως τα βασικά BG VF, παρουσιάζουν και τα εξής συνδετικά λάθη: Κηρ. 1,4 εὐπρήστου ὕλης] ὕλης εὐπρήστου. 1,9 θαυμασιώτερον] θαυμαστότερον. 15,11 αὐτόν] παραλείπεται. 16,3 ὀξυδορκίαν] ὀξυωπίαν». Για το πρώτο από τα συνδετικά αυτά λάθη, ο κ. Παπ. παρατηρεί ότι τίποτε δεν αποδεικνύει πως η μια από τις δυο αυτές γραφές είναι ορθότερη από την άλλη. Και όμως η γραφή, που προτιμήσαμε, έχει -πέρα από τη στεμματική υπεροχή- και τη συνδρομή του ποιήματος των Λιθικών, όπου (στ. 182) διαβάζουμε: «καρφαλέης... ὕλης». Σχετικά με το δεύτερο, ο κ. Παπ. διαπιστώνει, με τη βοήθεια του Index verborum του βιβλίου μας, ότι το επίθετο «θαυμαστός» χρησιμοποιείται τρεις φορές έναντι ενός παραδείγματος του επιθέτου «θαυμασιός» και συμπεραίνει ότι είναι πιθανότερο να είναι το «θαυμαστότερον» η ορθή γραφή. Εμείς προτιμήσαμε τη γραφή «θαυμασιώτερον» που έχει στεμματική υπεροχή έναντι της άλλης. Σύμφωνα με το στέμμα μας είναι και οι δυο άλλες επιλογές μας.

Αποκρύπτει επίσης ο κ. Παπ., όταν κρίνει τα ὄσα επικαλούμαστε κατά την ταξινόμηση των χφφ. VF CP σε μια ομάδα που την ονομάζουμε ε: και πάλι αποσιωπά τα τρία πρώτα επιχειρήματά μας και περιορίζεται μόνο σε μια περίπτωση του τέταρτου. Τα επιχειρήματα αυτά τα παραθέτουμε εδώ, όπως ακριβώς τα έχουμε στο βιβλίο μας (σ. 44):

«Αυτά που δένουν μεταξύ τους τα χειρόγραφα VF CP και που τα διαχωρίζουν συνάμα από τα άλλα, είναι τα εξής: α) το ότι τα χειρόγραφα αυτά παραδίδουν την περιγραφή του λίθου οφίτη (Κηρύγματα 16) πριν από του οστρίτη (Κηρύγματα 13), πράγμα που δεν συμφωνεί με τη σειρά ακολουθίας που έχει ο λίθος αυτός στο ποίημα των Λιθικών: εκεί ο οφίτης τοποθετείται μετά τον σιδηρίτη, σειρά που τηρείται στα υπόλοιπα χειρόγραφα. β) Το ότι αυτά έχουν παρεμβάλει μέσα στο κείμενο του λίθου κοράλλιου των Κηρυγμάτων (20) στοιχεία που, όπως αναφέραμε παραπάνω, προέρχονται από την πραγματεία των Σ.-Δ. και συμπίπτουν με το κείμενο του Λατίνου Damigeron και στην έκδοσή μας αποτελούν το δεύτερο κεφάλαιο της πραγματείας των Σ.-Δ. Στο ίδιο κείμενο έχουν παρεμβάλει επίσης και την περιγραφή που δίνει για τον ίδιο λίθο ο Ψευδο-Αστράμψυχος. γ) Το ότι αυτά παραλείπουν τους λίθους της πραγματείας των Σ.-Δ. από τον εικοστό και κάτω, που παραδίδονται στα χειρόγραφα της ομάδας ζ».

Το τέταρτο επιχείρημά μας, στο σύνολό του, έχει ως εξής: «Τα χφφ. VF CP παρουσιάζουν κοινά λάθη, όπως: «Κηρ. 11,5 και διακριτικήν] διακριτικήν. 11,6 άπ'] έπ'. 16,7 και θυμιώμενον δέ] παραλείπεται. 17,10 και έρπετά] έρπετά. 20,26 λέγουσι δέ και αύχμοῦ] λέγουσι δέ αύχμοῦ. 20, 31 πρηστήρων και κεραυνῶν] πρηστήρων κεραυνῶν. Σ.-Δ. 5,7 περιγενέσθαι] περιγίνεσθαι. 8,2 άγωγήν] άγωγής». Από τα παραπάνω συνδυαστικά λάθη ο κ. Παπ. σχολιάζει μόνο το προτελευταίο: θεωρεί προφανές ότι η ορθή γραφή στο συγκεκριμένο χωρίο είναι η γραφή «περιγίνεσθαι» του ε και όχι η γραφή «περιγενέσθαι» των ΜΑΕ, διότι η δύναμη του ενλόγω λίθου είναι διαρκής (ποιεῖ περιγίνεσθαι πάντων έχθρῶν και αντίπαλων, επίχαριν τε και εὔσύνετον και πάντα δυνάμενον καταπράττεσθαι), καθώς δείχνει το δεύτερο απαρέμφατο του ενεστώτα «καταπράττεσθαι». Η πρότιμησή μας είναι σύμφωνη με το στέμμα: ακολουθούμε την ομάδα β (ΜΑΕ) που είναι ο κύριος οδηγός μας στο κριτικό ξεκαθάρισμα των δυο κειμένων.

Έπειτα ο κ. Παπ. αναφέρεται (σ. 167) στην υποομάδα ι (C+P) και μνημονεύει τα δυο διαχωριστικά λάθη του C, τα οποία κατά τη γνώμη μας αποκλείουν να είναι το χειρόγραφο αυτό άμεσος πρόγονος του P. Το πρώτο από τα λάθη αυτά (11,7 θείη] θείην C) κατά τον κ. Παπ. δεν είναι λάθος, αλλά παρανόληση δική μας: ο κ. Παπ. διαβάζει «θείη». Στην πραγματικότητα όμως εκείνος διαβάζει λάθος: η κατάληξη «-ην» είναι γραμμένη όπως Σ.-Δ. 2,30 βλάβην (C, φ. 478v) και Σ.-Δ. 8,12 νίκην (C, φ. 477v). Όσον αφορά το δεύτερο λάθος του C (Κηρ. 17,6-7 τούτους γάρ σφραϊνομένους] τούτους γάρ σφραϊνόμενος C), ο κ. Παπ. έχει τη γνώμη ότι το χφ. P μπόρεσε κάλλιστα να το διορθώσει με τη βοήθεια του «τούτους» που προηγείται, αφού μάλιστα πρόκειται για προφανές λάθος.

Όμως ο γραφέας του P είναι ανερθόγραφος και απρόσεκτος και γι' αυτό δεν είναι δυνατό να κάνει διορθώσεις σφαλμάτων, όσο προφανή και αν είναι αυτά¹. Εάν ο κ. Παπ. θεωρεί ασήμνιτα αυτά τα δυο λάθη του C έναντι του P και των άλλων χφφ., είναι δικαίωμά του να πιστεύει ότι ο P είναι πασιφανώς απόγραφο του C. Άλλωστε, και να δεχτούμε ως ορθή την άποψη αυτή, δεν επέρχεται μεγάλη μεταβολή στο στέμμα μας, δεδομένου ότι πρόκειται για τους CP που παραδίδουν περιληπτικά και αποσπασματικά τις περιγραφές των λίθων.

Παρακάτω ο κ. Παπ. αποφαινεται συμπερασματικά ότι το *Stemma codicum* (σ. 48) πρέπει να τροποποιηθεί σε δυο σημεία, αφού ο L είναι αδελφός του B και έχει δεχθεί *contaminatio* από τους MAE και ο P είναι απόγραφο του C. Την άποψη αυτή, όπως δηλώσαμε, δεν τη συμμεριζόμαστε.

Στη συνέχεια μας καταμαρτυρεί ο κ. Παπ. ότι, μιλώντας για την έκδοση των Mély και Ruelle, διορθώνουμε μια διόρθωσή τους. Συγκεκριμένα γράφουν οι φιλόλογοι αυτοί: «Σ.-Δ. 11,4 ένδοξότατος A, V. Correxī». Κατά τη γνώμη μας, λέει ο κ. Παπ., ο V έχει ήδη την ορθή γραφή «ένδοξότητα», ενώ στην πραγματικότητα το χειρόγραφο αυτό δεν έχει ούτε τη μια ούτε την άλλη γραφή, αλλά έχει «ένδοξόττι» που μπορεί να καλύπτει είτε τη μια είτε την άλλη λέξη. Όμως εμείς γράφουμε (σ. 51), μιλώντας για την ενλόγω έκδοση: «11,4 ένδοξότατος A,V. Correxī, ενώ οι AV έχουν 'ένδοξότητα'». Παραλλάζοντας τα γραφόμενά μας, ο κ. Παπ. μας παρουσιάζει να μιλούμε μόνο για τον V. Σε απάντηση για το «ένδοξόττι» του V, τονίζουμε ότι ο γραφέας του χειρογράφου αυτού είναι λόγιος και γι' αυτό αποκλείεται να συντομογραφεί με τον παραπάνω τρόπο τη λέξη «ένδοξότατος», αφού το νόημα του συγκεκριμένου χωρίου απαιτεί τη λέξη «ένδοξότητα»: «ἐὰν δὲ ἐν ὄχλῳ προπορεύηται ὁ φορῶν, ένδοξότητα καὶ εὐημερίαν αὐτῷ προξενεῖ».

Ἐπειτα μας καταλογίζει ότι, μιλώντας για την έκδοση των Halleux και Schamp, έχουμε βρει ανάμεσα στις άλλες παραναγνώσεις τους και την εξής: «Κηρ. 24,7 γίνεται P εἶναι C», ενώ εμείς έχουμε τη γνώμη ότι τα χφφ. CP παραδίδουν «γίνεται». Στην πραγματικότητα, λέει ο κ. Παπ., τα δυο αυτά χειρόγραφα παραδίδουν τη συντομογραφία «γῖ» που μπορεί να καλύπτει τον τύπο «γίνεται», αλλά και τον τύπο «γίνεσθαι». Ο κ. Παπ. θα έπρεπε αφενός να γνωρίζει ότι με το «γῖ» συντομογραφούνταν ο τύπος «γίνεται» και μόνο², και αφετέρου να κάμει τον κόπο να διαπιστώσει ότι οι γραφείς των CP δεν συνηθίζουν (*usus*) ποτέ να συντομογραφούν τον απαραίτητο

1. Για το χειρόγραφο αυτό βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, ό.π., σ. 26.

2. Βλ. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Graz 1958 (= Lyon 1688), παράρτημα *Notarum characteres*, σ. 7.

τύπο «γίνεσθαι»¹. Επι πλέον είναι ολοφάνερο ότι το παράδειγμα «Κηρ. 22,8 γίνεσθαι] γι' C γίνεται P», το οποίο παραθέτει στην ίδια σελίδα (σημ. 1) ο κ. Παπ., δεν συνηγορεί υπέρ της άποψής του.

Στη συνέχεια προσπαθεί να παρουσιάσει ψευδή τον ισχυρισμό μας ότι το χφ. M ήταν άγνωστο στους προηγούμενους μας φιλόλογους, ενώ στην πραγματικότητα ο M αναφέρεται σε σημείωση της έκδοσης των Halleux και Schamp (σ. 129, σημ. 1) οι οποίοι περιέργως δεν τον έχουν λάβει υπόψη τους στη συνέχεια της εργασίας τους. Ιδού τί γράφουμε εμείς στην Εισαγωγή μας (υποκεφάλαιο β': Η έκδοσή μας, σ. 53)²: «τα πέντε (EFGLM) μάλιστα από τα δώδεκα αυτά χειρόγραφα χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά, μια και οι προηγούμενοι μελετητές δεν τα είχαν, όπως φαίνεται, υπόψη τους». Δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι είχαν στα χέρια τους οι Halleux και Schamp το χφ. M: είναι μάλλον βέβαιο ότι απλώς γνώριζαν την ύπαρξή του από τον κατάλογο των A. Martini και D. Bassi³. Κατά τα άλλα, όσον αφορά το υποκεφάλαιο αυτό της Εισαγωγής μας, στο οποίο δίνουμε συνοπτικά την ουσιώδη -κατά τη γνώμη μας- προσφορά μας στην επιστημονική έρευνα, ο κ. Παπ. δεν βρήκε να γράψει ούτε μια λέξη. Θα δώσουμε όμως το τμήμα αυτό της εργασίας μας, ακριβώς όπως υπάρχει στο βιβλίο μας (σ. 53-55), για να μπορεί να κρίνει η επιστημονική κοινότητα:

«Για την έκδοσή μας αυτή στηριζόμαστε στα χειρόγραφα ABCEF GHLMPRV τα οποία αντιβάλαμε και ταξινομήσαμε: τα πέντε (EFGLM) μάλιστα από τα δώδεκα αυτά χειρόγραφα χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά, μια και οι προηγούμενοι μελετητές δεν τα είχαν, όπως φαίνεται, υπόψη τους.

Πέρα όμως από την αντιβολή και την ταξινόμηση των παραπάνω χειρογράφων, στην παρούσα έκδοση επιφέρουμε, σε σχέση με τις προηγούμενες εκδόσεις, τις εξής μεταβολές στα δύο κείμενα: 1. στο κείμενο των Κηρυγμάτων: α) εκδίδουμε το κεφάλαιο του λίθου ευπέταλου (3) σύμφωνα με τα χειρόγραφα MAEL BG και όχι σύμφωνα με τον V, όπως οι R. Halleux - J. Schamp. Κι αυτό, γιατί το χειρόγραφο V μαζί με τον F έχουν συνενώσει με τον ευπέταλο των Κηρυγμάτων τον λίθο δενδραχάτη που οι BG τον συμπεριλαμβάνουν ανάμεσα στους λίθους της πραγματείας των Σ.-Δ. β) Εκδίδουμε επίσης το κεφάλαιο του λίθου τόπαζου (8) σύμφωνα με τους MAE. Κι αυτό, γιατί τα άλλα χειρόγραφα έχουν συνενώσει με το κεφάλαιο αυτό την περιγραφή του τοπάζιου, που οι MAE την παραδίδουν μεταξύ των κεφαλαίων της πραγματείας των Σ.-Δ. γ) Τον κο-

1. Πβλ. Κηρ. 19,4 20,29 20,32.

2. Κατά λάθος ο κ. Παπ. παραπέμπει στη σ. 58 του βιβλίου μας.

3. Βλ. και παραπ. σ. 30.

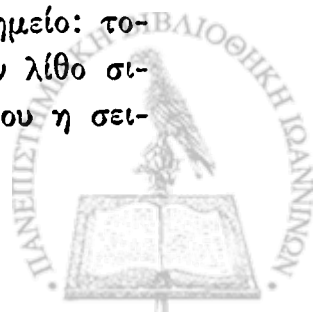

ράλλιο, τέλος, των Κηρυγμάτων (20) τον εκδίδουμε σύμφωνα με τους MAE BG, γιατί τα άλλα χειρόγραφα έχουν προσθέσει σ' αυτόν ένα κείμενο που κρίνουμε ότι ανήκει στην πραγματεία των Σ.-Δ., όπου και το έχουμε εντάξει. 2. Στο κείμενο της πραγματείας των Σ.-Δ.: i. προσθέτουμε: α) ως δεύτερο κεφάλαιο το αμέσως παραπάνω κείμενο του κοράλλιο και β) ως όγδοο κεφάλαιο το κείμενο του μαγνήτη, που οι BG RH VF CP το έχουν μεταφέρει στον αντίστοιχο λίθο των Κηρυγμάτων. ii. εκδίδουμε: α) τον τοπάζιο της πραγματείας αυτής (7) σύμφωνα με τους MAE και δευτερευόντως σύμφωνα με τα άλλα χειρόγραφα τα οποία, όπως είπαμε, τον έχουν μεταφέρει στον τόπαζο των Κηρυγμάτων, β) τον δενδραχάτη (19) σύμφωνα με τους BG και δευτερευόντως σύμφωνα με τους VF οι οποίοι τον έχουν μεταφέρει στον ευπέταλο των Κηρυγμάτων.

Προκειμένου όμως να τοποθετήσουμε τους λίθους κοράλλιο και μαγνήτη στην πραγματεία των Σ.-Δ., χρησιμοποιήσαμε ως οδηγό το κείμενο του Λατίνου Damigeron, γιατί θεωρούμε πιο σωστό να βρίσκονται εκεί οι λίθοι αυτοί, παρά να βρίσκονται στα Κηρύγματα, όπου δεν έχουν θέση, εξαιτίας του ότι περιέχουν συνταγή για χάραγμα. Για τους λίθους όμως τοπάζιο (7) και δενδραχάτη (19) δεν υπήρχε θέμα τοποθέτησης, γιατί αυτοί έχουν σειρά ακολουθίας στην πραγματεία των Σ.-Δ.: ο πρώτος σύμφωνα με τους MAE και ο δεύτερος σύμφωνα με τους BG.

Επί πλέον, ακολουθώντας τους R. Halleux και J. Schamp, συμπεριλάβαμε κι εμείς στην πραγματεία των Σ.-Δ. τους λίθους από τον δενδραχάτη ως και τον υαινίτη (κεφ. 19-31), γιατί η περιγραφή των λίθων αυτών, καθώς αρχίζει με ποικιλίες του αχάτη, έρχεται ως συνέχεια της περιγραφής του ανταχάτη που παραδίδεται στο χειρόγραφο V. Συμπεριλάβαμε όμως στην πραγματεία αυτή και την περιγραφή είκοσι τριών επί πλέον λίθων (32-54: από τον λίθο σκηπτίτη ως και τον λίθο σεληνίτη) οι οποίοι παραδίδονται μόνο στο δεύτερο μέρος του G (φφ. 468r-469r = G₂). Η ενέργειά μας αυτή δεν είναι αυθαίρετη, αφού στηρίζεται στη μεγάλη ή μικρή σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε ορισμένους από αυτούς τους λίθους και σε αντίστοιχους λίθους του Λατίνου Damigeron. Πάντως, για τους περισσότερους από αυτούς τους λίθους δεν έχουμε, όσο μπορούμε να ξέρουμε, άλλη περιγραφή στα Ελληνικά. Μερικοί μάλιστα από αυτούς δεν έχουν αποθησαυριστεί καν στα Ελληνικά Λεξικά ως λέξεις.

Εκτός από την προσθήκη αυτή, έχουμε ακολουθήσει έναν άλλο δρόμο, σε σχέση με τους προηγούμενους εκδότες, και σε ένα άλλο σημείο: τοποθετήσαμε τον λίθο οφίτη έτερο των Κηρυγμάτων (16) μετά τον λίθο σιδηρίτη, ακολουθώντας τα χειρόγραφα MAE και BG, τη στιγμή που η σειρά αυτή υπάρχει και στο ποίημα των Λιθικών.

Όσον αφορά, εξάλλου, τις λεπτομέρειες της αποκατάστασης των δύο κειμένων, θεωρούμε απαραίτητο να πούμε ότι, σε περιπτώσεις ισοδύναμων γραφών, προτιμούμε τις γραφές που συμφωνούν με το κείμενο του ποιήματος των Λιθικών ή του Λατίνου Damigeron.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, θεωρούμε σκόπιμο επίσης να αναφέρουμε ότι ανάμεσα στο κείμενο και στο κριτικό υπόμνημα δίνουμε κάθε φορά παραπομπές σε όμοια χωρία άλλων συγγραφέων που μνημονεύουν τους σχετικούς λίθους. Στην περίπτωση μάλιστα των Κηρυγμάτων, οι παραπομπές είναι οι ίδιες-εκτός από μικρές μεταβολές- με τις παραπομπές που έχουμε προσθέσει στην έκδοση του ποιήματος των Λιθικών (σ. 148-177)».

Προχωρούμε στα όσα μας καταμαρτυρεί σχετικά με την έκδοση των δυο πεζών κειμένων (σ. 168-175). Ενώ αναφέρει στην αρχή ότι έχουμε υποπέσει σε εφτακόσιες πενήντα (750) περίπου παρανομιώσεις, στη συνέχεια καταγράφει με αξιοζήλευτη υπομονή πεντακόσιες ογδόντα τέσσερες (584) παρανομιώσεις μας και λάθη των χειρογράφων, τα οποία παραλείψαμε να τα σημειώσουμε. Αφού ο κ. Παπ. δεν δηλώνει πουθενά ότι κάνει επιλογή, σημαίνει ότι αυτά -και μόνο αυτά- είναι όλα όσα έχει επισημάνει. Δικαιολογείται βέβαια λέγοντας ότι κάνει αυτή την καταγραφή των -κατ' αυτόν - παρανομιώσεων και παραλείψεων μας, γιατί του φαίνεται χρήσιμη, «για να είναι κάπου καταγραμμένη η πραγματική εικόνα των διαφορών χειρογράφων»!

Όπως θα φανεί παρακάτω, ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που ο κ. Παπ. έχει δίκιο. Ένα μέρος από τις υπόλοιπες είναι δικές του παρανομιώσεις και το μέγιστο μέρος το καταγράφει ο κ. Παπ., επειδή προφανώς ανήκει σε άλλη σχολή και όχι στη Γερμανική, όπου υπακνίσσεται (σ. 168, 4) ότι ανήκουμε εμείς.

Συνολικά οι περιπτώσεις, που εμφανιζόμαστε ότι έχουμε κάμει παρανόμιωση, είναι οι εξής σαράντα οχτώ (48 σε σύνολο 584): «Κηρ. 1,7 έπειτα δὲ καί] έπειτα καί Lζθ (non ζθ solum)»¹. Δεν έχει δίκιο: βλ. παραπάνω, σ.30. «1,8 prius τούτο] τούτον E (non τούτου)». Εμείς γράφουμε (σ. 67, κριτ. υπ.) «τούτο prius: τούτου βG». Όταν δίνουμε τα λάθη του β, κατά κανόνα πρόκειται για τα λάθη των MA και όχι για τα επί πλέον λάθη του E, τα οποία είναι πάρα πολλά². «4,6 κατατρίψας] κατατρίψ G (non κατατρίψει)». Εμείς εκδίδουμε (σ. 70) «κατατρίψας» και στο κριτικό υπόμνημα σημειώνουμε «κατατρίψει η», πράγμα που σημαίνει ότι η γραφή αυτή παραδίδεται κυρίως στα δυο χφφ. GR. Στην πραγματικότητα, το δεύτερο χειρόγραφο μόνο παραδίδει πλήρη τη γραφή αυτή, ενώ

1. Κάθε φορά θα δίνουμε μέσα σε εισαγωγικά τα γραφόμενα του κ. Παπ.

2. Βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, *Ορφές Λιθικά κηρύγματα*, κ.λπ., σ. 38-39.

το πρώτο (ο G) έχει τη γραφή «κατατρέψ». Έχουμε παρατηρήσει όμως ότι ο γραφέας του G παραλείπει συχνά την κατάληξη του τρίτου ενικού προσώπου του ενεστώτα και του μέλλοντα των ρημάτων, ποτέ όμως την κατάληξη «-ας». Δεν έχουμε, συνεπώς, καμία αμφιβολία ότι εδώ και ο G παραδίδει ανορθόγραφα τη γραφή «κατατρίψει». «6,4 ώφελεϊ G (non ώφελεϊν)». Εμείς εκδίδουμε (σ. 71) «άποτρέπειν έπιληψίας» και στο κριτικό υπόμνημα σημειώνουμε «έπιληψίας ώφελεϊν BG», χωρίς να δίνουμε τα επί πλέον λάθη του G. Πράγματι στο χειρόγραφο αυτό παραδίδεται η γραφή «όφελή». Είναι όμως γεγονός ότι αυτό έχει συχνά το τρίτο ενικό πρόσωπο των ρημάτων αντί για τον απαρεμφατικό τους τύπο σε «-ειν»¹. «7,4 αυτόν BV και αυτό G (non αυτόν)». Εμείς γράφουμε (σ. 71, κριτ. υπ.): «...και αυτός β: και αυτόν BGV», ενώ θα έπρεπε να γράφουμε «...και αυτόν BV (-ώ) G». Έχει δίκιο ο κ. Παπ. «7,6 υποχλιάνει β: υποχλιώνει F (non υποχλιάνει)». Εμείς γράφουμε (κριτ. υπ.): «υποχλιάνει β F: υποχλιάνειν VG, υποχλιάνων B». Είναι φανερό ότι δίνουμε βάρος στην κατάληξη. Ίσως θα έπρεπε να σημειώσουμε: «υποχλιάνει β, -ώνει F». «8,1 καλούμενος F: καλήται V (non καλούμενος θ)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ., θα έπρεπε να δηλώσουμε: «καλούμενος (-λήται V)θ». Είναι φανερό ότι εδώ κάνει λάθος ο γραφέας του V, διότι η φράση είναι «λίθος τοπάζιος και τόπαζος καλούμενος». Είχαμε τη γνώμη ότι δεν έπρεπε να δώσουμε το οφθαλμοφανές αυτό λάθος του στο κριτικό μας υπόμνημα. «11,1 λίθος μάγνης] λίθος ό μαγνήτης CP (non λίθος μαγνήτης)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ., πρόκειται για τυπογραφικό λάθος που δεν το αντιληφθήκαμε. «11,2 έστιν Abel: έστιν V έστιν FB ./· G (non έστιν θ BG)». Για την έγκλιση ή μη του τόνου στα χειρόγραφα δεν αξίζει να δοθεί καμία απάντηση. Σχετικά όμως με τον τρόπο που συντομογραφεί ο G το «έστί(ν)» πρέπει να διαβάσει ο κ. Παπ.² «15,1 όρείτην] sic etiam G (non όρήτην)». Εμείς σημειώνουμε (σ. 75, κριτ. υπ.): «όρείτην τινές β B: τινές όρείτην θ, όρήτην G, όρίτης R». Είναι φανερό ότι δεν μας απασχολούν οι λεγόμενοι «ιωτακισμοί», αλλά η σειρά των λέξεων ή η παράλειψη της αντωνυμίας «τινές». Στις δυο τελευταίες μάλιστα περιπτώσεις μας ενδιαφέρει και η διαφορετική κατάληξή τους. Με άλλα λόγια, αποφεύγουμε γενικά να παραθέτουμε στο κριτικό υπόμνημα τα λάθη που χαρακτηρίζονται ως ιωτακισμοί³, κάτι που μπορεί ενδεχομένως να το κάνει ο κ. Παπ.

1. Πβλ. Κηρ. 2,14 δύνατε πήη (G, φ. 92). 11,4-5 ταύτην φασην και διακρητικην έχη δήναμ (G, φ. 93). Σ.-Δ. 37,7 ή λεκάνη άφρήζυν άρχετε και ύπερχήνη (G, φ. 468). Για το ότι είναι αγράμματος και απρόσεκτος ο γραφέας του G βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, ό.π., σ. 30.

2. Βλ. Elp. Mioni, ό.π.

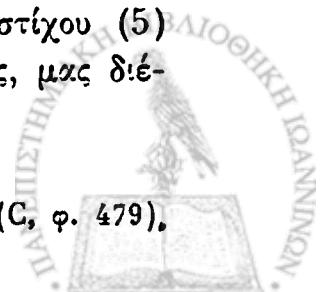
3. Για την τακτική μας αυτή βλ. Β.Α. Van Groningen, *Πραγματεία περί της Ιστορίας και της Κριτικής των Ελληνικών Κειμένων* (μτφρ. Οδ. Λαμψίδης), Αθήνα 1980, σ. 120.

Παρ' όλα αυτά όμως, επιμένουμε ότι ο G παραδίδει τη γραφή ακριβώς, όπως τη δίνουμε! Ας ξαναδιαβάσει ο κ. Παπ.! «15,23 πκμπληθῆ] πᾶν πλήθος R πκμπληθ G (non πᾶν πλήθος η)». Διαβάζει εσφαλμένα ο κ. Παπ.: στην πραγματικότητα ο G παραδίδει με συγκοπή «πκν πλήθ», δηλαδή «πᾶν πλήθος». Όσον αφορά το «πκμπληθεί Abel (non πκμπληθεί)», έχει δίκιο ο κ. Παπ., πρόκειται για αβλεψία δική μας. «15,33 πκρέχειν] παρέχ G (non πκρέχει)». Δεν έχει δίκιο: εμείς προσέξαμε τη συνήθεια (usus) του γραφέα του G και δικπιτώσαμε ότι παραλείπει συχνά την κατάληξη του τρίτου ενικού προσώπου των ενεργητικών ρημάτων, ποτέ όμως του απαρεμφάτου¹. «16,3 ἀμβλυωπίκν] ἀμβρυωπίκν C ἀύλυωπίκν P (non ἀμβλυωπίκν ι)». Εμείς γράφουμε (σ. 77, κριτ. υπ.): «δὲ ἀμβλυωποῦσιν: ἀμβλυωπίαν ἰᾶται ι». Αυτό σημαίνει ότι δίνουμε βάρος στη φράση και όχι στο πώς παραδίδεται στα χφφ. CP η λέξη «ἀμβλυωπίκν». Εξάλλου, οι εσφαλμένες γραφές «ἀμβρυωπίκν» του C και «ἀύλυωπίκν» του P οδηγούν στη γραφή «ἀμβλυωπίκν» που πρέπει να υπήρχε στον κοινό πρόγονό τους, τον ι. «16,4 μυρμηγκία G (non μυρμηκίακν)». Ο G παραδίδει για την ακρίβεια «μυρμηγκίακν». Κατά συνέπεια έχει δίκιο ο κ. Παπ. Όταν γράφουμε (σ. 77, κριτ. υπ.): «βαρυκοῖαν Abel: βαρυκοῖαν βε, μυρμηκίακν BG», είναι φανερό ότι δεν δίνουμε βάρος στα επί πλέον ορθογραφικά λάθη του G, αλλά στη διαφορετική λέξη. «18,2 σκορπίων] σκορπίου P σκορπ' C (non σκορπίου ι)». Στην πραγματικότητα ο C παραδίδει «σκορπί» με συγκοπή. Όμως ο γραφέας αυτός συνηθίζει να συντομογραφεί ή να γράφει κανονικά την κατάληξη «-ων», δεν την παραλείπει ποτέ. Συνεπώς το «σκορπί» ισοδυναμεί μόνο με το «σκορπίου» στη συγκεκριμένη περίπτωση και έτσι ορθά γράφουμε (σ. 78, κριτ. υπ.) «σκορπίου ι». «18,2 ἔχει] ἔχ C (non ἔχει)». Ο γραφέας του C φροντίζει να συντομογραφεί κατά τον γνωστόν τρόπο² ή να γράφει κανονικά την κατάληξη «-ειν» του απαρεμφάτου και δεν την παραλείπει ποτέ. Όσον αφορά το τρίτο ενικό πρόσωπο των ενεργητικών ρημάτων, το γράφει μερικές φορές χωρίς κατάληξη. Εξάλλου, το ότι ο P παραδίδει τη γραφή «ἔχει» συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι το «ἔχ» του C ισοδυναμεί με το «ἔχει». «20,2 χρησιμώτατον] χρησιμώττ C (non χρησιμώτατον)». Στον C συντομογραφείται μ' αυτόν τον τρόπο μόνο η αιτιατική «χρησιμώτατον»³. Προκειμένου για την ονομαστική, είναι γραμμένη πάνω από τη γραμμή η κατάληξη «-ος». «20,4 γάρ om. BE (non BGE)». Ο «γάρ» του στίχου 4 παραδίδεται και στα χφφ. BGE. Αυτό που παραλείπεται στους BGE είναι ο «γάρ» του επόμενου στίχου (5) και αυτόν εννοούμε εμείς στο κριτικό υπόμνημα (σ. 79). Απλώς, μας διέ-

1. Βλ. και παραπ., σ. 39.

2. Βλ. Elp. Mioni, ό.π., σ. 117.

3. Πβλ. Κηρ. 22,4 ὠφελιμώττ είναι λέγουσι κερασθέντα μετὰ μέλιτος (C, φ. 479),

φυγε το τυπογραφικό λάθος και δεν διορθώσαμε το 4 σε 5. «20,12 τριβομένης] τριβομένη EFM τρι[] A (non τριβομένης)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ, πρόκειται για τυπογραφικό λάθος που μας διέφυγε. «20,18 στελλομένω] στελλόμεν C (non στελλόμενον)». Εμείς σημειώνουμε (σ. 80, κριτ. υπ.): «στελλόμενος B, στελλόμενον (-λομένον P)». Κι έτσι είναι, γιατί ο C συνηθίζει να συντομογραφεί με αποκοπή κατά τον παραπάνω τρόπο την κατάληξη «-μενον»¹. «20,30 βρούχου] βρούχου etiam Pac (non βρούχω quod graeb. Ppc)». Οι CP παραδίδουν «βρούχων» και δεν μπορούμε να αντιληφθούμε πώς μπορεί και διαβάζει «βρούχω» ο κ. Παπ. στον P. «20,33 πινόμενος] πινόμενον ΘB πινόμεν G (non πινόμενος)». Το συγκεκριμένο χωρίο παραδίδεται στον G ως εξής: «καὶ σπλήνα δὲ τήκη συν ἤδατ πηνόμ καὶ πρὸς αναγογὰς αἵματος ενεργή». Με τί άλλο μπορεί να ισοδυναμεί η συγκεκριμένη λέξη «πηνόμ» εκτός από το «πινόμενος»; «21,2 ἰάσπιδι] ἰσπίδος P (non ἰάσπιδι)» και «21,3 σαρδίω] σαρδίον P (non σαρδίω)». Εμείς δίνουμε (σ. 81, κριτ. υπ.) το κείμενο των στίχων 21, 2-5, όπως παραδίδεται στα χφφ. CP. Έτσι θεωρούμε ότι αυτό πρέπει να ήταν το κείμενο που είχε το αρχέτυπό τους (ι). Ως τέτοιες δίνουμε και τις γραφές «ἰάσπιδι» και «σαρδίω» που παραδίδονται στον C. Σκοπός μας δεν είναι να δώσουμε τα επί πλέον λάθη του P². Κατά συνέπεια δεν πρόκειται ούτε για παρανόηση ούτε για παραλείψή μας. «21,14 περιαρτήσει] περιαρτήσοι (non περιεστήσοι Θ)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ., πρόκειται για τυπογραφικό λάθος που δεν το προσέξαμε. «21,16 σώζει] σώσοι C σώσ P (non σώσοι ι)». Μπορεί βέβαια το «σώσ» του P να αντιστοιχεί στον τύπο «σώσοι», αλλά και στο «σώσει». Κατά τη γνώμη μας, τη γραφή του προγόνου (ι) αυτών των δύο χειρογράφων πρέπει να τη διαφυλάττει ο προσεκτικός γραφέας του C. «22,7 μέγα] μεγλ (non μεγάλα) ι». Εμείς γράφουμε (σ. 83, κριτ. υπ.): «μέγα: μεγάλα ι, μεγάλως F». Η συγκεκριμένη λέξη «μεγλ» που παραδίδουν τα χφφ. CP, θα μπορούσε να καλύπτει και το «μεγάλως», πράγμα που εννοεί ο κ. Παπ. Αυτό όμως δεν μπορεί να συμβαίνει, διότι στα δύο αυτά χειρόγραφα δεν παραλείπεται ποτέ η κατάληξη του επιρρηματός. «22,8 γίνεσθαι] γίνεται P γί' C (non γίνεται ι)». Για την περίπτωση αυτή έχουμε μιλήσει παραπάνω, σ. 35. «24,3 ἐπιτήδειον] ἐπιτηδίους F (non ἐπιτηδίοις)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ., πρόκειται για αβλεψία δική μας. «24,6 ἐπιθυμητόν] ἐπιθυμητούς τιθν (non τιθέναι)C». Τί άλλο εκτός από «τιθέναι» μπορεί να εννοεί ο ορθογράφος (ίσως και λόγιος) γραφέας του

1. Πβλ. Κηρ. 1,1 λίθος κρύσταλλος ὁ καὶ κρῦον λεγόμενον (C, φ. 477).

2. Πρέπει να τονίσουμε και πάλι ότι οι CP δεν είναι βασικοί μάρτυρες για τον λόγο που αναφέραμε παραπάνω, σ. 35. Βλ. και Γ.Ν. Γιαννάκης, *Ορφείως Λιθικά κηρύγματα* κ.λπ., σ. 25-26.

C, όταν γράφει: «λέγουσι ... αὐτόν ... ταῖς γυναῖξι τοὺς ἄνδρας ἐπιθυμητοὺς τιθν»; «24,7 γίνεσθαι] γῖ' CP (non γίνεται)». Ἐχουμε μιλήσει παραπάνω¹, σ. 35. «24,7 χροϊάν] χροϊάν λέγεται (non λέγουσι) F». Ἐχει δίκιο ο κ. Παπ. «25,4 μέλλοντα] sic etiam V (non μένωντα)». Και όμως ο V παραδίδει («μένωντα»): η λέξη είναι γραμμένη κανονικά ὡς το «μέν-», πάνω από τη γραμμὴ είναι συντομογραφημένη η συλλαβὴ «-ων-» με τον συνηθισμένο τρόπο² και ακολουθεῖ η κατάληξη «-τα».

«Σωκρ. -Διον. 1,13 ἀνακτορίζων] Πικτορίζων B (non ἀνακτορίζων)». Εμεῖς διαβάζουμε «ἀ...τορίζων» στη φωτοτυπία του χφ. B που ἔχουμε στη διαθεσὴ μας: διακρίνεται καθαρὰ το «ἀ» στην αρχή, ἔπειτα ὑπάρχει κενὸ τριῶν γραμμάτων, που οφείλεται σε φθορὰ του χειρογράφου αὐτοῦ, και στη συνέχεια φαίνεται καθαρὰ η κατάληξη «-τορίζων». Πιστεύουμε ὅτι πρόκειται για τη λέξη «ἀνακτορίζων». «2,5 ἐγχαράσσουσι F: εἰσχαράσσουσι (non εἰγχαράσσουσι) V». Και όμως ο V παραδίδει «εἰγχαράσσουσι»: το σύμπλεγμα «γχ» είναι γραμμένο ακριβῶς, ὅπως στη λ. «τυγχάνοντος» Κηρ. 7,8 (V, φ. 208^v). (Απεναντίας, το σύμπλεγμα «σχ» είναι γραμμένο, ὅπως στου Mioni, ὁ.π., σ. 118)³. «2,8 παντοῖα] παντ' (non πάντα) P». Το «παντ'» που παραδίδει ο P καλύπτει το «πάντα» και ὄχι το «παντοῖα» ἢ οτιδήποτε ἄλλο: το ἴδιο χειρόγραφο ἔχει πιο πάνω (Σ.-Δ. 2,6) «πρὸς παντ' φόβον» (P, φ. 51^v). «2,11 ζῳδίου] ζῳδιον P sed ζῳδ' C». Εμεῖς σημειώνουμε (σ. 90, κριτ. υπ.): «ζῳδιον ι». Κι ἔτσι είναι πράγματι, αφοῦ ο P παραδίδει «ζῳδιον» και ο C «ζῳδι». Προφανῶς δεν πρόσεξε τον τονισμό ο κ. Παπ. «2,13 φαρμάκων] φαρμάκου P sed φαρμκ' C (non φαρμάκου)». Εμεῖς δίνουμε (ὁ.π. κριτ. υπ.): «φαρμάκου ι», διότι ο γραφέας του C ποτὲ δεν παραλείπει την κατάληξη «-ων»: ἢ τη γράφει κανονικά ἢ τη συντομογραφεί με τον συνηθισμένο τρόπο⁴. Απεναντίας, παραλείπει συχνὰ την κατάληξη «-ου»⁵. «4,1 ἄνευ] ἔαν εὐ E (non ἔαν ἐν)». Ἐχει δίκιο ο κ. Παπ., πρόκειται για τυπογραφικὸ λάθος που δεν το προσέξαμε. «5,12 ὁ προγεγραμμένος] οἱ προγεγραμμένοι V (non οἱ προγεγρ-)». Ἐχει δίκιο ο κ. Παπ., είναι αβλεψία δική μας. «6,5 λευκίζων etiam V (non λευκάζων)». Και οἱ προηγούμενοί μας φιλόλογοι διαβάζουν «λευκάζων V»⁶. Δεν δια-

1. Ο κ. Παπ. φροντίζει να επαναλαμβάνει τα ἴδια πράγματα, ὡστε να δημιουργηθεῖ σωρὸς και να μας σκεπάσει...

2. Μιλάμε για τον τρόπο που συντομογραφεῖται η κατάληξη «-ων», βλ. Mioni, ὁ.π.

3. Πβλ. Κηρ. 15,28 σχολάζων (V, φ. 211). 20,12 σχῆμα (V, φ. 212).

4. Για τη συντομογραφία της κατάληξης «-ων» βλ. Mioni ὁ.π. Σχετικὰ με τη συνήθεια του C, πβλ. Κηρ. 9,7 νεύρων (C, φ. 477). 19,4 δηγμάτων (C, φ. 478) κ.α.

5. Πβλ. Κηρ. 11,6 ἄλλοτρίου (C, φ. 477). 16,6 τούτου (C, φ. 477^v). Σ.-Δ. 8,6 κρασπέδου (C, φ. 478) κ.α.

6. Βλ. J. Mesk, *Ein unedierter Tractat ΠΕΡΙ ΛΙΘΩΝ*, Wiener Studien 20 (1898), σ. 319 (κριτ. υπ.), Halleux-Schamp, ὁ.π., σ. 168.

κρίνεται καθαρά στη φωτοτυπία, ίσως έχει δίκιο ο κ. Παπ. «6,10 κεκαμέ-
να G₂ (non κεκυμένα)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ. «7,5 χροϊάν] χληIIIη G
(non χρῆσιν)». Στην πραγματικότητα ο G παραδίδει «χλήση». Εμείς ση-
μειώνουμε (σ. 93, κριτ. υπ.): «χρῆσιν BG», γιατί πιστεύουμε ότι με αυτή
τη λέξη ισοδυναμεί το ανύπαρκτο «χλήση» του G. «7,11 τὸν τοῦ σταυροῦ
B: τὸν σταυροῦ G». Εμείς γράφουμε (σ. 94, κριτ. υπ.): «τὸν τοῦ σταυροῦ
χαρακτῆρα BG», πράγμα που ανταποκρίνεται απόλυτα στην πραγματι-
κότητα. «7,20 ἀπαιωρουμένου P ἀπαιωρουμν' C (non ἀπαιωρούμενον)».
Για την ακρίβεια, στον C παραδίδεται «ἀπαιωρούμν», πράγμα που σημαί-
νει ότι πρόκειται για τον τύπο «ἀπαιωρούμενον»¹. Δεν πρόσεξε, προφανώς,
τον τονισμό ο κ. Παπ. «8,2 ἔτι] ἔστι ι VF non ι GF)». Και όμως «ἔστι»
παραδίδουν οι ιGF. Απεναντίας, στον V παραδίδεται «ἔτι», όπου το σύμ-
πλεγμα «ετ» είναι γραμμένο, όπως στου Mioni, ό.π., σ. 118 (1ος τρόπος)²,
ενώ το σύμπλεγμα «εσ» του «ἔστι» ή «ἔστί» και του «ἔστει» γράφεται
συχνά (usus), όπως στου Mioni, ό.π. (2ος τρόπος)³. «8,2 γυναικῶν] γυ-
ναικός ικG (non solum ικ)». Έχει κάνει λάθος ο κ. Παπ., γιατί ο G πα-
ραδίδει «γηνεκόν». «8,9 πάντας] πάντ V (non πάντα)». Ο γραφέας του V
συνηθίζει (usus) να παραλείπει μερικές φορές την κατάληξη «-α»⁴, όχι
όμως την κατάληξη «-ας»⁵. Εξάλλου, εμείς σημειώνουμε (σ. 95, κριτ. υπ.):
«πάντα θ» και καταλήγουμε σε αυτή μας τη διατύπωση, συνδυάζοντας τα
παραπάνω με το ότι ο F, ο στενός συγγενής του V, παραδίδει καθαρά τη
γραφή «πάντα». «15,4 ποιεῖ δέ] ποιεῖ δέ αὐτ (non αὐτός) P». Με τί άλλο
μπορεί να ισοδυναμεί η συγκεκριμένη αυτή λέξη εκτός από τον τύπο «αὐ-
τός» μέσα στη φράση «ποιεῖ δέ αὐτ πολλήν χάριν»; «16,9 litteras magi-
cas non praebebet B». Και όμως ο B παραδίδει⁶ τα γράμματα αυτά τα ο-
ποία ο κ. Παπ. κακώς τα ονομάζει μαγικά: εμείς έχουμε δείξει (σ. 121-2)
ότι με τα γράμματα αυτά έχει κρυπτογραφηθεί η λέξη «ΥΠΟΚΕΝΤΑΥ-
ΡΟΣ» (=ΙΠΠ-), πράγμα που σημαίνει ότι πρόκειται για γράμματα που
ανάγονται στην αστρολογία και ότι δεν έχουμε να κάμουμε απλώς με μα-
γικά σύμβολα. «23,5 βάλον] βάλIII B (non βάλον) βάλων G (non βα-
λών)». Διαβάζει εσφαλμένα ο κ. Παπ. και στις δυο περιπτώσεις. «23,8
μίλτος] μιλτ' B (non μιλτός)». Όταν ο G παραδίδει τη γραφή «μύλτος»,
τότε με τί άλλο μπορεί να ισοδυναμεί το «μιλτ'» του B μέσα στη φράση

1. Βλ. και E. Abel, ό.π., σ. 143 (κριτ. υπ). Πβλ. και παραπάνω, σ. 41 (Κηρ. 20, 18).

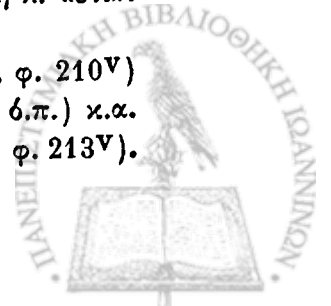
2. Πβλ. και Σ.-Δ. 7,15 (V, φ. 209). 8,8 (V φ. 210). 16,6 (V, φ. 216) τη λ. «ἔτι».

3. Πβλ. Κηρ. 11,2 (V, φ. 209^v). 21,17 (V, φ. 213^v) κ.α.

4. Πβλ. Κηρ. 15,23 πάντα τὰ ἔρπετά (V, φ. 211). 16,8 ἔρπετά πάντα (V, φ. 210^v) κ.α. Σ.-Δ. 2,6 πάντα φόβον (V, φ. 212^v). 2,19 πάντα φθοροποιὸν χειμῶνα (V, ό.π.) κ.α.

5. Πβλ. για παράδειγμα: Κηρ. 21,19 θέλγειν δέ πάντας Ικανώτατος (V, φ. 213^v).

6. Βλ. και J. Mesk, ό.π., σ. 321 και Mély-Ruelle, ό.π., σ. 167.

«πάντα τὰ χρώματα γίνεται ως μιλτ'» εκτός από το «μιλτός», αν λάβουμε υπόψη μας και τον τονισμό¹; «27,1 ἐκ δρακόντων G (non ἐκ δράκοντος)». Έχει δίκιο ο κ. Παπ.: πρόκειται για τυπογραφικό λάθος που δεν το προσέξαμε. Το κριτικό μας υπόμνημα (σ. 104) πρέπει να συμπληρωθεί ως εξής: «ἐκ δράκοντος (-όντων G): propter maculam non liquet in B».

Συνεπώς, οι πενήντα (50) παραναγνώσεις, που έχουμε κάμει κατά τον κ. Παπ., στην πραγματικότητα είναι ένδεκα (11) και οφείλονται σε αβλεψία μας. Τον ευχαριστούμε ειλικρινά, που τις έχει επισημάνει.

Στη συνέχεια θα δώσουμε είκοσι τέσσερες (24) χτυπητές περιπτώσεις που στην πραγματικότητα είναι παραναγνώσεις του κ. Παπ.: «Κηρ. 1,6 πρῶτον μὲν ὀλίγην τινὰ καὶ οὗτος] πρῶτον μὲν οὗτος ὀλίγην ἀκτῖνα πρὸς Β». Το πρώτο σκέλος θα έπρεπε ο κ. Παπ. να το δώσει ως εξής: «πρῶτον μὲν ὀλίγην τινὰ καὶ οὗτος ἀκτῖνα πρὸς», για να υπάρχει πλήρης αντιστοιχία προς το δεύτερο. Αλλιώς δημιουργείται η εντύπωση ότι εμείς δεν εκδίδουμε ολόκληρη τη φράση, πράγμα που δεν συμβαίνει (σ. 67). Στην πραγματικότητα όμως ο Β παραδίδει: «πρῶτον μὲν ὀλίγην τινὰ οὗτος ἀκτῖνα πρὸς». Επομένως, ορθά γράφουμε (σ. 67, κριτ. υπ.) εμείς: «καὶ om. BG». Ας ξαναδιαβάσει ο κ. Παπ.! «1,7 παρακειμένην] περκειμένην V». Και όμως ο V παραδίδει «παρακειμένην», χρησιμοποιώντας συντομογραφία με αποκοπή για την πρόθεση «παρα», όπως στο Miopi, ό.π., σ. 117 (2ο παράδειγμα). «1,11 ἀναφθείσης] ἀναμφθείσης Β»: Στην πραγματικότητα όμως, ο Β παραδίδει «ἀναφθείσης». «2,11 ἐπιρράνειε] ἐπιρράνειε δέ R». Όμως ο R παραδίδει «ἐπιράνει δέ». «3,5 καὶ] καὶ τοῦ Β». Ο Β έχει απλώς «τοῦ», και συνεπώς έχουμε δίκιο, όταν δίνουμε (σ. 69, κριτ. υπ.) «καὶ om. B». «4,7 ἐπιχρίσειε, συνεχέστερον ἀναβλάστησουσι] ἐπιχρίσειε συνεχέστερον, ἀναβλ. BGV». Αφήνοντας τη στίξη κατά μέρος, τονίζουμε ότι τα ενλόγω χειρόγραφα παραδίδουν τον πρώτο ρηματικό τύπο, όπως ακριβώς τον σημειώνουμε στο κριτικό υπόμνημα (σ. 70): «ἐπιχρίσειε BV, ἐπιχρήσης G». «4,11 γήρως] γύρας G». Ο G παραδίδει πράγματι «γύρους», όπως και ο R, και γι' αυτό γράφουμε (σ. 70, κριτ. υπ.) «γύρους η». Ο κ. Παπ. δεν διάβασε σωστά το συνηθισμένο συντομογραφικό σύμπλεγμα, με το οποίο γράφει ο γραφέας του G την κατάληξη «-ους»². «17,6 δέ φασιν] δέ αὐτὸν φασίν P». Όμως στον P παραλεί-

1. Βλ. και Mély, ό.π., σ. 168.

2. Για το σύμπλεγμα αυτό πβλ. Κηρ. 10,6 αὐτούς (G, φ. 93). 10,7-8 εὐπρεπεστέρους (G, ό.π.). 21,21-22 τριταίους καὶ τεταρταίους (G, φ. 94). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο κ. Παπ. διαβάζει (σ. 172) ορθά την κατάληξη «-ους» στο τελευταίο από τα παραδείγματα που δώσαμε πρωτύτερα. Εξάλλου, για το πώς γράφεται στον G η κατάληξη «-ας» πβλ. Κηρ. 1,3 φυσικάς ἐνεργείας τοιαύτας (G, φ. 92). 4,7 μίξας (G, φ. 92^v). 20,1 ἀσπίδας (G, φ. 93^v) κ.α.

πεται ο «δέ». «20,25 μιγνύμενον] μιγνύμενος M». Και όμως στον M γράφεται «μιγνύμενον». «21,4 ύελῶδες] νεχῶδες E». Ο E έχει «υελῶδες» χωρίς πνεύμα. «21,22 πᾶν τοιοῦτον γένος νοσημάτων] πᾶν... (tres litterae evanidae) τοιούτων νοσημάτων G». Στην πραγματικότητα ο G γράφει «παντίον τιούτων νοσιμάτων» (χωρίς σβησμένα γράμματα!).

«Σ.-Δ. 2,12 Έκάτης] ἐκάστα P». Όμως ο P παραδίδει «ἐκάστης»: ο κ. Παπ. δεν διάβασε ορθά τη συντομογραφημένη κατάληξη «-ης» που βρίσκεται πάνω από τη γραμμή. «7,7 παρά] περ V». Ο κ. Παπ. φαίνεται ότι αγνοεί τη συντομογραφία της «παρά»¹. «7,9 τὰς θήλειας RH». Όμως ο H δεν παραδίδει καν την περιγραφή του λίθου αυτού (βλ. Γιαννάκης, ό.π., σ. 34 και Halleux, ό.π., σ. 131). «7,13 τελεσθείς] τηθείς R». Όμως στον R παραδίδεται «τελέσεις», λάθος που κρίναμε ότι δεν έπρεπε να το μνημονεύσουμε. «8,2 δέ om. G». Εντούτοις στον G υπάρχει το «δέ» με ταχυγραφικό σύμβολο, όπως στου Mioni, ό.π., σ. 119. «8,13 (πᾶσι) δίδωσιν] δίδωσιν τοῖς B». Ο B γράφει: «τοῖς πᾶσι δίδωσιν». «μάγων] 'I(signum post 'I) R». Προφανώς δεν αντιλήφθηκε ο κ. Παπ. ότι δεν πρόκειται για το γράμμα «'I» κ.λπ., αλλά για δυο σύμβολα που για τον γραφέα του R ισοδυναμούν με τη λέξη «μάγων». Τόσο ο R, όσο και ο G, χρησιμοποιούν συχνά σύμβολα αντί για ορισμένες λέξεις, όπως Αφροδίτη-Σελήνη, Ήλιος, Ερμής, Κρόνος, μάγος κ.ά. Αν είχε διαβάσει ο κ. Παπ. περισσότερα φύλλα του χφ. R, θα είχε διαπιστώσει ότι υπάρχουν σ' αυτό αρκετά αστρονομικά, μαθηματικά, ιατρικά και χημικά σύμβολα. «9,3 υπερεχόντων] περεχόντων G». Και όμως στον G παραδίδεται επακριβώς η γραφή «υπερεχόντων». «21,5 έν om. G». Στην πραγματικότητα όμως ο G γράφει με ταχυγραφικό σύμπλεγμα το εμπρόθετο «έν τῆ», το οποίο φαίνεται να μην το γνωρίζει ο κ. Παπ.² «26,4 δέ om. G». Απεναντίας, ο G το έχει γραμμένο το «δέ» ταχυγραφικά, όπως στου Mioni, ό.π., σ. 119. «26,7 ὄξυδορκίαν G». Η λέξη αυτή δεν υπάρχει στον G καθόλου: «ὄξυοπία» είναι η γραφή του χειρογράφου αυτού³. «26,9 τῶ om. G». Πρόκειται για το ταχυγραφικό σύμπλεγμα του εμπρόθετου «έν τῶ», το οποίο αγνοεί προφανώς ο κ. Παπ.⁴ «40,4 ἐξ ἧς (non και ἐξ ἧς) G₂». Και όμως το «καί» είναι ταχυγραφημένο, όπως στου Mioni, ό.π., σ. 117.

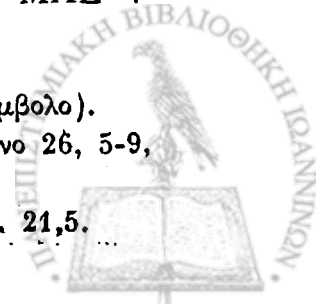
Στη συνέχεια θα δώσουμε δέκα τρεις (13) πραγματικές παραλείψεις δικές μας που οφείλονται σε αβλεψία: «Κηρ. 1,13 τούτους om. GF (non solum G). 14,3 τοῦ πολυετοῦς] τοῦ πολυετοῦς και ἀνιάτου MAE V

1. Βλ. παραπ., σ 44.

2. Πβλ. το σύμπλεγμα του «έν τῶ» στου Du Cange, ό.π., σ. 14 (5ο σύμβολο).

3. Βλ. Γ. Ν. Γιαννάκης, ό.π., σ. 103 (κριτ. υπ.), όπου δίδεται το κείμενο 26, 5-9, όπως παραδίδεται στον G, φ. 94^v.

4. Βλ. Du Cange, ό.π., και την προηγούμενη σημείωσή μας στο Σ.-Δ. 21,5.

F. 17,9 τούς ἔσωθεν...αὐτῶν (non.τούς...αὐτῶν) om. ι. 19,2 ἀνθρωπεία] ἀνίστα MAE¹. 19,4 σκορπίου] σκορπίων MAE F. 20,3 οἶον om. MAE. (Τα χειρόγραφα αυτά παραδίδουν αντί για το «δὲ οἶον» το «γάρ τι»). Κατά την εκτύπωση του βιβλίου μας παραλείφθηκε από το κριτικό υπόμνημα, σ. 79, το πρώτο σκέλος του σχετικού λήμματος. Συνεπώς πρέπει να συμπληρωθεί ως εξής το κριτικό υπόμνημα: «δὲ οἶον: δέ om. G, γάρ τι β»). 21,8 προκρίνουσι... ἐρυθρόν] προκρίνουσι ... ἐρυθρόν εἶδος ι. 21,19 θέλγειν...ὀμιλίαις] θελκτικὸς πρὸς τὰς ὀμιλίαις G (παραλείψαμε -σ. 82, κριτ. υπ.- το «τάς»). 23,8 τούς om. MAE VF. Σ.-Δ. 5,7 τῶν ἐχθρῶν etiam G₂. 8,13 γινόμενα εὐθετεῖ (non solum εὐθετεῖ) BGR VF CP. 9,2 καὶ ἀπαλύνειν om. β (non solum ἀπαλύνειν). 19,2 ὡς om. VF».

Ευχαριστούμε τον κ. Παπ., που επισήμανε τις παραπάνω δέκα τρεις παραλείψεις - αβλεψίες μας.

Θα δώσουμε τώρα και τις εξής τρεις (3) δὴθεν παραλείψεις μας: «Κηρ. 20, 21 ab καὶ παντός ad ῥύεσθαι om. Giannakis». Τη φράση αυτή την εκδίδουμε στο κείμενο (σ. 80), χωρίς να σημειώσουμε τίποτε στο κριτικό υπόμνημα: αυτό σημαίνει ότι αυτή παραδίδεται σε όλα τα χειρόγραφα. Προφανώς δεν έχει αντιληφθεί ο κ. Παπ. το κριτικό ξεκαθάρισμα που έχουμε κάμει. «Κηρ. 20,34 post κοιλώματα praeb. F ἀλλὰ καὶ τοῖς πλέουσι σωτήριοι εἶναι». Εμεῖς γράφουμε (σ. 81, κριτ. υπ.): «31-34 locum pinόμενον... κοιλώματα habet post εἴαν δέ...δίωξεν ε (v. infra S-D. c.2)». Αυτό σημαίνει ότι τα χειρόγραφα της ομάδας ε -και όχι μόνον ο F- έχουν μετά το «ληστῶν» του κειμένου (σ.80) το τμήμα «εἴαν δέ... δίωξιν» της περιγραφῆς του κοράλλιου λίθου, που εμεῖς την συμπεριλαμβάνουμε (σ. 90) στην πραγματεία των Σ.-Δ. Στη συνέχεια τα ενλόγω χειρόγραφα παραδίδουν το χωρίο «πινόμενον...κοιλώματα» και ακολούθως τη φράση «ἀλλὰ καὶ τοῖς πλέουσι σωτήριοι εἶναι»². «Σ.-Δ. 6,11 ἀσθενεστέρους.. τραυμα fort. in infima marg. suppleta V». Εμεῖς γράφουμε (σ. 93, κριτ. υπ.): «11-12 τραύματα (ἀσθενεστέρους...τραυμα om.) τισθῆ V quia versus excidit». Ἔτσι, κατά τον κ. Παπ., παραλείψαμε να αποκρυπτογραφήσουμε, όπως οφείλαμε, τα γραφόμενα στο κάτω-κάτω περιθώριο του V, με τα οποία ίσως να συμπληρώνεται το χάσμα του κειμένου, που παρουσιάζεται στο χειρόγραφο αυτό. Ο κ. Παπ. θα έπρεπε να γνωρίζει ότι οι γραφείς -ή οι λόγιοι μελετητές- σημειώνουν, σε περίπτωση προσθήκης, παραπεμπτικό σημάδι και μέσα στο κείμενο και στο περιθώριο που γίνεται η συμπλή-

1. Το λάθος αυτό των MAE, που προέκυψε από παρανόηση της συγκεκριμένης λέξης «ἀνθρωπεία», δεν κρίνουμε αναγκαίο να προστεθεί στο κριτικό υπόμνημα. Ίσως θα έπρεπε να το αναφέρουμε στα συνδετικά λάθη των χειρογράφων αυτών (σ. 37 του βιβλίου).

2. Για όλα αυτά βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, ὁ.π., σ. 80-81 (κείμενο και κριτικό υπόμνημα) σε συνδυασμό με σ. 90 (κείμενο και κριτικό υπόμνημα).

ρωση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν παρατηρείται τίποτε τέτοιο. Στην πραγματικότητα, εδώ (V, φ. 215) πρέπει να είναι γραμμένη η εξής παρατήρηση του γραφέα: «Τὸ τοιοῦτον ὠραῖον πέφυκεν». Από τη φράση αυτή διακρίνεται η λέξη «ὠραῖον», ενώ είναι δύσκολο να αναγνώσουμε τις λέξεις που βρίσκονται πριν και μετά από αυτήν. Βοηθάει όμως το ίδιο το χειρόγραφο, καθώς παραδίδει καθαρά την παραπάνω φράση στο φ. 214V.

Μια άλλη κατηγορία δήθεν δικών μας παραλείψεων είναι οι παραλείψεις λαθών τα οποία παραδίδονται στα χειρόγραφα. Μερικά από τα λάθη αυτά τα παραθέτουμε στην Εισαγωγή (σ. 36-47), ακολουθώντας την καθιερωμένη κριτική μέθοδο, σύμφωνα με την οποία «Στην εισαγωγή περιλαμβάνονται κάθε είδους λεπτομέρειες που η αδιάκοπη επανάληψή τους θα βάραινε το κριτικό υπόμνημα»¹. Πρόκειται για τις εξής δέκα επτά (17) περιπτώσεις: «Κηρ. 2,6 λήθην] λίθους R (σ. 44)². 2,10 τρίψας τε και om. RH (σ. 43). 2,21 έντεφρος] έντευχρος RH ένφρος E (σ. 43 και 38 αντίστοιχα). 11,5 και om. V (σ. 74, κριτ. υπ.). 11,12 πάσης] πᾶσαν E (σ. 38). 15,1 σιδηρίτης] σιδερίτης E (σ. 38: σιδερήτις E). 16,3 prius και om. CP (σ. 77, κριτ. υπ.: «1-3 ἀπὸ τοῦ...ὠνόμασται και om. υ»). 17,2 φεύγειν] ζευγειν E (σ. 39). 17,10 τοῖς πρὸ αὐτοῦ] τοὺς πρὸς αὐτοῦς E (σ. 39). 18,1 τῷ έρπετῷ σκορπίος] τοῦ σκορπίου CP (σ. 78, κριτ. υπ.: «ὀμόνυμος τοῦ σκορπίου υ»). 19,3 μετὰ σκορόδου] και μετὰ σκορόδου MAE (σ. 78, κριτ. υπ.: «και μετὰ β»). 19,6 κρινόμενον] κρινόμενον E (σ. 39). 20, 21 ναυγίου] ναυγίου E (σ. 39). 21,9 καλοῦσιν] καλούμενον E (σ. 39). Σ.-Δ. 5,11 ἡ om. F (σ. 92, κριτ. υπ.: «ὀ μαγνίτης...βθ»)³. 8,9 και om. V (σ. 95, κριτ. υπ.: «έπιχαρίτους, εύπειθεῖς V»). εύπειθεῖς] εύπειθεῖς V (βλ. προηγούμενη περίπτωση). 15,2 και άγαθούς] σώφρονας και άγαθούς CP (σ. 98, κριτ. υπ.: «ποιεῖ σώφρονας υ»)».

Συνοπτικά λοιπόν, οι κατά τον κ. Παπ. παραναγνώσεις και παραλείψεις μας είναι στην πραγματικότητα οι εξής: ένδεκα (11) πραγματικές παραναγνώσεις μας και δέκα τρεις (13) πραγματικές παραλείψεις μας. Συνολικά, ο κ. Παπ. έχει δικιο σε είκοσι τέσσερες (24) περιπτώσεις. Αν αυτές αφαιρεθούν από το σύνολο των πεντακοσίων ογδόντα τριάντων (584), απομένουν πεντακόσιες εξήντα (560) περιπτώσεις. Από αυτές, όπως δείξαμε, οι είκοσι τέσσερες (24) είναι δικές του παραναγνώσεις και οι τρεις (3) είναι δήθεν δικές μας παραλείψεις. Απομένουν έτσι πεντακόσιες τριάντα τρεις (533) περιπτώσεις λαθών των χειρογράφων, τα οποία παραλείψαμε να συμπεριλάβουμε στο κριτικό υπόμνημα. Όπως δεί-

1. Βλ. Β.Α. Van Groningen, ό.π., σ. 118.

2. Μέσα σε παρενθέσεις θα δίνουμε τις σελίδες του βιβλίου μας, όπου παραθέτουμε τα λάθη αυτά.

3. Στην ουσία, ο F δεν παραλείπει το «ή», αλλά το έχει αντικαταστήσει με το «ὀ».

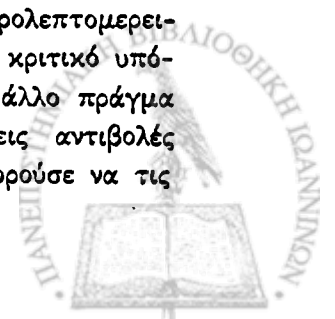
Ξαμε παραπάνω, τα δέκα επτά (17) από αυτά τα λάθη δεν τα παραλείψαμε. Συνεπώς, υπολείπονται πεντακόσια δέκα έξι (516) λάθη τα οποία αφήσαμε συνειδητά έξω από το κριτικό υπόμνημα και τα οποία, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς, είναι κυρίως λάθη χειρογράφων των οποίων οι γραφείς είναι ανορθόγραφοι και απρόσεκτοι και δεν γνωρίζουν σύνταξη. Εμείς κάναμε την επιλογή μας και φροντίσαμε τόσο στην Εισαγωγή, όσο και στο κριτικό υπόμνημα, να δώσουμε την εικόνα του κάθε χειρογράφου. Ίσως να μην μπορούσαμε να κάμουμε τίποτε άλλο, αφού ανήκουμε -προφανώς- σε άλλη σχολή κριτικών φιλολόγων και όχι σε εκείνην που ανήκει ο κ. Παπ. Επομένως, όσα γράφει (σ. 174-75) είναι καταδικαστικά για τον ίδιο¹.

Στη συνέχεια, ο κ. Παπ. (σ. 175) περνάει στην κριτική του κειμένου (III. La Critique du Texte): εδώ μας καταλογίζει ότι κάνουμε μεταξύ ισοδύναμων γραφών της χειρόγραφης παράδοσης αδέξια και αναιτιολόγητη *selectio*. Κι αυτό, μολονότι κάνουμε τις επιλογές μας βάσει του στέμματος μας (σ. 48) και παρόλον ότι δηλώνουμε (σ. 54-55): «Όσον αφορά, εξάλλου, τις λεπτομέρειες της αποκατάστασης των δυο κειμένων, θεωρούμε απαραίτητο να πούμε ότι, σε περιπτώσεις ισοδύναμων γραφών, προτιμούμε τις γραφές που συμφωνούν με το κείμενο του ποιήματος των Λιθικών ή του Λατίνου *Damigeron*».

Συγκεκριμένα, κάτω από τον τίτλο «2. *Sélection erronée dans l'édition Giannakis*», ο κ. Παπ. θεωρεί εσφαλμένες τις εξής επιλογές μας: «Κηρ. 1,4 ύλης εύπρηστου ΘBG, Halleux: εύπρηστου ύλης α, Giannakis». Προτιμήσαμε το «εύπρηστου ύλης» για δυο λόγους: πρώτα-πρώτα γιατί αυτή η σειρά των λέξεων συμφωνεί με το ποίημα των Λιθικών (στ. 182): «καρφαλής τε...καί πίονος ύλης» κι έπειτα γιατί σύμφωνα με το στέμμα η οικογένεια α και κυρίως η ομάδα β είναι ο κύριος οδηγός μας: κυρίως η ομάδα αυτή είναι που μας έδειξε το δρόμο για το κριτικό ξεκαθάρισμα των δυο κειμένων, σύμφωνα με όσα δηλώνουμε στην Εισαγωγή μας (σ.53-54)². «Κηρ. 1,7 έπειτα καί Λζθ, Halleux: έπειτα δέ καί α, Giannakis». Όπως έχουμε πει παραπάνω (σ.30), ο κ. Παπ. δεν πρόσεξε ότι στον L παραδίδεται ταχυγραφία του «δέ» πάνω από τη γραμμή. Κατά τα άλλα η επιλογή μας είναι σύμφωνη με το στέμμα. Συμφωνούν επίσης με το στέμμα και

1. Βλ. B.A. Van Groningen, ό.π., σ. 120: «Το καλύτερο κριτικό υπόμνημα δεν είναι το πιο πλήρες, αλλά το πιο ευφές: υπάρχει ένας ορισμένος αριθμός μικρολεπτομερειών, ορθογραφικών και άλλων, που η διαρκής μνεία τους θα παραγέμιζε το κριτικό υπόμνημα, χωρίς να εξυπηρετεί τίποτε... Η δημοσίευση των δεδομένων είναι άλλο πράγμα από την εξέτασή τους. Μια καλή μέθοδος είναι να καταθέτει κανείς τις πλήρεις αντιβολές σε μια βιβλιοθήκη, όπου εκείνος, που αργότερα θα τις είχε ανάγκη, θα μπορούσε να τις συμβουλευτεί.»

2. Βλ. παραπάνω, σ. 36-38.

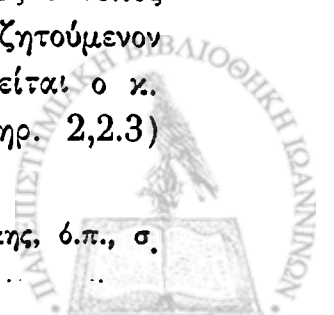
οι εξής επιλογές μας: «Κηρ. 1,9 και οι παλαιοί BV, Halleux: οι παλαιοί αGF, Giannakis. 2,9 πολλάκις αποσβεννυμένων και ζθ, Halleux: αποσβεννυμένων πολλάκις και α, Giannakis. Σ.-Δ. 1,3 τούς γάρ Bθ, Halleux: τούς δέ β, Giannakis. 7,4 έοικώς σεύτλου χροιᾶ Halleux: έοικώς σεύτλω (scripsit Giannakis) χροιάν (β: χροιᾶ θR χρῆσιν B) Giannakis». Στην τελευταία περίπτωση, ο κλασικός φιλόλογος αντιλαμβάνεται την ορθότητα και της διόρθωσής μας και της επιλογής μας. Τις παρακάτω περιπτώσεις θα τις εξετάσουμε την καθεμιά χωριστά: «Κηρ. 3,3 οὔτος (ει. Abel: τοὔτον αBG) δέ τοῖς κέρχσι τῶν βοῶν περιδεσμούμενος (ει. Abel: περιδεσμούμενον α B) ἐν τῷ κχιρῷ τοῦ σπόρου ἢ καὶ ἐν τῷ ὤμφ τοῦ σπορέως ἢ καὶ τοῦ (BG: om. α, Abel, Giannakis) ἀροτρέως (α: ἀρότρου BG) εὐφορίαν πρέχει (BGL: παρέχειν β) Giannakis secutus Abel». Ο Abel έχει διορθώσει ορθά, αφού δεν υπάρχει ρήμα εξάρτησης για τον πλάγιο λόγο «τοὔτον... περιδεσμούμενον ... παρέχειν». Κατά τη γνώμη μας, ο φιλόλογος αυτός θα διόρθωνε τον πλάγιο σε ευθύ λόγο, ακόμα και αν είχε στη διάθεσή του τα φφ. 101V-104 του χφ. A¹. Συνεπώς, έχουμε τη γνώμη ότι δεν ευσταθούν τα όσα υποστηρίζει ο κ. Παπ. (σ. 183). «Κηρ. 7,1 τοὔτον δέ πολυωφελέστατον... ἀναπαφλάζειν». Το κείμενο αυτό από το «και γάρ» έως το τέλος μπορεί να γραφτεί και σε ευθύ και σε πλάγιο λόγο. Και οι δυο αυτές επιλογές έχουν τις στεμματικές αδυναμίες τους. Εμείς, ακολουθώντας το στέμμα και τον Abel, προτιμήσαμε τη γραφή «ἀποκωλύει», με την οποία ο λόγος γίνεται ευθύς. Έτσι δεν δικαιολογούνται, κατά τη γνώμη μας, τα απκρέμματα από εκεί και κάτω (πέμπειν, ὑποχλιάνειν κ.λπ.). «Σ.-Δ. 1,13-14 ἀνακτορίζων legit Giannakis in B sed solum IIIκτορίζων legitur: ὑκτορίζων rell. // ἐλάττων β F: ἔλαττον BGV // ἀνακτόριος ει. Giannakis: τακτώριος codd.». Σε αυτές τις τρεις περιπτώσεις κάνει τις εξής τέσσερες παρατηρήσεις ο κ. Παπ.: 1. ότι το «ἀνακτορίζων» είναι αδικαιολόγητη αποκατάσταση, καθώς το χφ. B δεν δίνει παρά το «κτορίζων» με σβησμένα γράμματα πριν από αυτό. Η λαϊκή παροιμία λέει ότι «η μισή αλήθεια δεν είναι αλήθεια»: έχουμε αναφέρει παραπάνω (σ. 42) ότι ο B παραδίδει επακριβώς τη γραφή «ἀ...τορίζων» που κατά τη γνώμη μας δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο εκτός από τη λέξη «ἀνακτορίζων». Κι αυτή τη γραφή την υιοθετήσαμε έναντι του ανύπαρκτου «ὑκτορίζων» των άλλων χειρογράφων². 2. Προκειμένου να δείξει ο κ. Παπ. ότι η γραφή

1. Το ότι ο Abel δεν είχε στη διάθεσή του το τμήμα αυτό του A, όπου παραδίδονται τα πρώτα δέκα εννιά κεφάλαια των Λιθικών κηρυγμάτων, δεν είναι δική μας άποψη, όπως υπαινίσσεται ο κ. Παπ. Το γεγονός αυτό το δηλώνει ο ίδιος ο Abel στο κριτικό του υπόμνημα (Orphei Lithica, ό.π., σ. 148): «A corallii descriptione incipit libellus poster in A».

2. Ο Halleux, ό.π., σ. 166, θέτει μέσα σε σταυρούς τις λέξεις «ἀνακτορίζων» και «τακτώριος».

«ἐλάττων», την οποία αποδεχόμαστε, μειονεκτεί σε σχέση με το «ἐλαττον», επικαλείται το χωρίο Σ.-Δ. 5,1-2 «ὁ χαλκηδόνιος τὴν χροιάν ἐστὶ πυραυγῆς, ἄνθρακι ὅμοιος, ἐλάττων (F, Giannakis: ἔλαττον rell.) δὲ τοῦ σπανίου, στιβαρός», υποστηρίζοντας ὅτι καὶ στις δύο περιπτώσεις ὁ λόγος γίνεται γιὰ τὸ χρῶμα. Ὅσον ἀφορᾷ μάλιστα τὴ δεύτερη, ἰσχυρίζεται ὅτι «γίνεται λόγος γιὰ τὸ χρῶμα τοῦ λίθου ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται λιγότερο ὅμοιος ὡς πρὸς τὸ χρῶμα παρὰ ὁ σπάνιος». Στὴν πρώτη περίπτωση, εμεῖς υιοθετοῦμε τὴ στεμματικὰ ἰσχυρότερη γραφή, που συμβαίνει καὶ νὰ ταϊριάζει πιο πολὺ στο νόημα τοῦ χωρίου: «ὁ υποχλωρίζων ὀνομάζεται ἀνακτορίζων· ἀν ὁμοῦς εἶναι ὑπόχλωρος, ἀσπροειδῆς, μικρότερος ἀπὸ αὐτόν, ὀνομάζεται ἀνακτόριος». Με ἄλλα λόγια: δὲν μπορεῖ ὁ «ὑπόχλωρος» λίθος νὰ εἶναι λιγότερο «ἀσπροειδῆς» ἀπὸ τὸν «ὑποχλωρίζοντα». Πρόκειται σαφῶς γιὰ ἀπόχρωση: αὐτὸς που «ὑποχλωρίζει» τείνει νὰ γίνῃ «ὑπόχλωρος». Ὅσον ἀφορᾷ τὴ δεύτερη περίπτωση, προτιμοῦμε τὴ στεμματικὰ ἀδύνατη γραφή, ἐπειδὴ βλέπουμε καθαρά ὅτι γίνεται λόγος γιὰ τὸ χρῶμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴ σκληρότητα τοῦ λίθου χαλκηδόνιου: πρόκειται γιὰ τρία γνωρίσματα που τὰ εξετάζουν ἀνέκαθεν οἱ ορυκτολόγοι. Σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐπιλογή μας ἐπικίξαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Wirbelauer ὁ ὁποῖος μὴν ἔχοντας ὑπόψη τοῦ τὴ γραφή τοῦ F διορθώνει¹ τὸ «ἐλαττον» σὲ «ἐλάττων». Ἐπι πλεόν, ἡ ἀπόψη τοῦ κ. Παπ., ὅτι ὁ λίθος χαρακτηρίζεται λιγότερο ὅμοιος ὡς πρὸς τὸ χρῶμα παρὰ ὁ σπάνιος, ποῖαν ἔννοια μπορεῖ νὰ ἔχει; συντακτικὰ, ἡ φράση «ἐλαττον δέ» δὲν μπορεῖ -ἐξαιτίας τοῦ «δέ»- νὰ συνδεθεῖ με τὴ λέξη «ὅμοιος» που προηγεῖται, ἀλλὰ με τὸ «στιβαρός». Καὶ τότε ὁ λόγος γίνεται γιὰ τὴ σκληρότητα τοῦ λίθου καὶ ὄχι γιὰ τὸ χρῶμα τοῦ. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὁ κ. Παπ. ἔχει κάμει λάθος. 3. Μας κατηγορεῖ, που ἀντικαταστήσαμε τὴ γραφή «τακτώριος» τοῦ ἀρχετύπου με τὴν εἰκασία «ἀνακτόριος», ἀφοῦ μάλιστα ἡ γραφή αὐτὴ ὑπάρχει καὶ στὸν στίχο 1124 τοῦ Μελιτηνιώτη. Ἐμεῖς δὲν ἀποκρύψαμε τὸ ὅτι ἡ λέξη «τακτώριος», ὡς λίθος, ἀπαντᾷ στο ποίημα *Εἰς σωφροσύνην* τοῦ Μελιτηνιώτη, ἀπεναντίας μάλιστα τὸ δηλώνουμε σαφέστατα στο βιβλίο μας (σ. 118): ὁ κ. Παπ. εἶναι ἐκεῖνος που λησμόνησε νὰ μας μνημονεύσει. Με τὸ παραπάνω σκεπτικὸ κηταλήγει ὁ κ. Παπ. στο ἐξῆς συμπέρασμα: «Φίνεται λοιπὸν ὅτι γι' αὐτόν τὸν λίθο ὑπῆρχε, κοντὰ στὴ λέξη «ἀνακτόριος», ἕνας τύπος «τακτώριος» καὶ τίποτε δὲν ἀπαγορεύει νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ τύπος που χρησιμοποιεῖται ἐδῶ». Ἀποδεικνύεται δηλαδή «τὸ ζητούμενον δια τοῦ ζητουμένου». 4. Στὴν τέταρτη παρατήρησή του επικαλείται ὁ κ. Παπ. τὸ ὅτι εμεῖς δὲν διορθώσαμε τὴ γραφὴ «ἀνακτίτην» (Κηρ. 2,2.3)

1. Βλ. *Antike Lapidarien*, Würzburg 1937, σ. 35 καὶ Γ.Ν. Γιαννάκης, ὁ.π., σ.

και «άντίλυτον» (Κηρ. 20,24) με το επιχείρημα ότι υπήρχε κίνδυνος να διορθώσουμε τον ίδιο τον συγγραφέα της Επιτομής των Λιθικών κηρυγμάτων (σ. 114 και 117). Στη συνέχεια αναρωτιέται, όπως λέει, γιατί να μην ισχύει και σε τούτην την περίπτωση το ίδιο επιχείρημα: γιατί η γραφή «τακτώριος» του αρχετύπου να μην μπορεί να είναι η λέξη που γράφτηκε από τον συγγραφέα της Επιτομής; Ο κ. Παπ. συσχετίζει άσχετα μεταξύ τους πράγματα: πρώτα-πρώτα, το κείμενο στο οποίο ανήκει η επίμαχη λέξη δεν το έχει γράψει ο συγγραφέας της Επιτομής, αλλά οι Σωκράτης και Διονύσιος. Έπειτα δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι οι συγγραφείς αυτοί, όποιοι κι αν είναι, είχαν μπροστά τους τη γραφή «τακτώριος». Ο Μελιτηνιώτης, που τη χρησιμοποιεί στο παραπάνω ποίημά του, είναι μεταγενέστερος από το παλαιότερο χειρόγραφο των δυο πεζών κειμένων, τον Μ. Στην περίπτωση όμως της Επιτομής αλλάζουν τα πράγματα: οι γραφές «άνακτίτην» και «άντίλυτον» παραδίδονται στα χειρόγραφα του ποιήματος των Λιθικών, του οποίου επιτομή είναι τα Λιθικά κηρύγματα. Γι' αυτό και λέμε (σ. 114 και 117) ότι δεν διορθώσαμε, επειδή υπήρχε κίνδυνος να διορθώσουμε τον ίδιο τον συγγραφέα της Επιτομής: προφανώς, αυτός είχε στα χέρια του κείμενο του ποιήματος των Λιθικών με τις γραφές «άνακτίτην» και «άντίλυτον».

«Σ.-Δ. 2,5 διὸ εἰς αὐτὸν εἰσχαράσσουσι V, Halleux: ἐγχαράσσουσι F, Giannakis» Όπως δείξαμε παραπάνω (σ. 42), στον V παραδίδεται η γραφή «εἰγχαράσσουσι» από λάθος του γραφέα αντί για το ορθό «ἐγχαράσσουσι» του F. Έχοντας ως δεδομένο ότι εμείς διαβάσαμε εσφαλμένα, ο κ. Παπ. προχωρεί και μας κατηγορεί ότι επιλέξαμε τη γραφή του F, όταν η φράση «εἰς αὐτόν» δείχνει καθαρά ότι η ορθή γραφή είναι αυτή του V, δηλαδή το «εἰσχαράσσουσι». Και όμως στο κεφ. Σ.-Δ. 33,2-3 διαβάζουμε τη φράση «εἰς τοῦτον ἐγχαράττε»¹. «Σ.-Δ. 6,5 ἀπαυγαζούσας E, Giannakis: ἀπαυγιζούσας rell., edd.». Εδώ ο κ. Παπ. τάσσεται υπέρ της γραφής «ἀπαυγιζούσας», διότι -όπως υποστηρίζει- υπάρχουν στο κείμενο πλήθος ρήματα σε «-ίζω», τα οποία και παραθέτει. Από τα ρήματα αυτά, λέει, πολυάριθμα είναι εκείνα που αφορούν χρώματα ή αποχρώσεις. Επικλείεται επίσης το ρήμα «πυραυγίζω» που απαντά στις Κυρανίδες (VI 1,1: Kaimakis, σ. 309). Και το τελευταίο αυτό ρήμα παράγεται από το «πυραυγής» και σημαίνει «τείνω να γίνω πυραυγής» ως προς το χρώμα. Στο ενλόγω χωρίο όμως «οὗτος ὁ σάρδιος εἰς Βαβυλῶνα γίνεται λευκίζων, ἔχων ζώνης μέσον λαμπρὰς καὶ ἀπαυγαζούσας», η επίμαχη λέξη

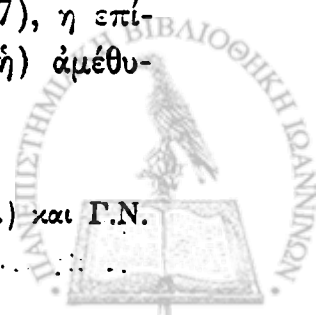
1. Εξάλλου και το απλό «χαράσσω», καθώς και το «ἐπιχαράσσω», συντάσσονται στην πραγματεία αυτή με τον ίδιο εμπρόθετο προσδιορισμό. Πβλ. Σ.-Δ. 19,10 χάρασσε δὲ εἰς τὸν λίθον. 13,3 ἐπιχάρασσε οὖν εἰς αὐτόν.

δεν σχετίζεται με χρώμα ή απόχρωση: ο λόγος γίνεται για τις ζώνες του λίθου, που στη μέση είναι λαμπερές και αστραποβολούν. Εμείς παραπέμπουμε στον Schwyzer (GG, I 374) επειδή επικαλούμαστε την άποψή του ότι η μόνη ετυμολογική διαδικασία είναι η εξής: *αὐγή* > *αὐγάζω*. Κι επειδή δεν μαρτυρείται πουθενά ο τύπος «ἀπαυγίζω», πιστεύουμε ότι και αυτό το σύνθετο ρήμα συμμορφώνεται προς το απλό «αὐγάζω». Πιστεύουμε επίσης ότι η γραφή «ἀπαυγιζούσας» προέκυψε από επίδραση του «λευκίζων» που προηγείται. «Σ.-Δ. 8,2 ἔστι (CP θ , Halleux: ἔτι BG RH Giannakis) δὲ καὶ πρὸς ἀγωγὴν γυναικῶν χρήσιμος». Ὅπως ἔχουμε υποστηρίξει παραπάνω (σ. 43), το «ἔστι» παραδίδεται στους IGF και το «ἔτι» στους BVRH^1 . Στηριγμένοι κυρίως στους δυο πιο αξιόπιστους μάρτυρες, τους BV , και συνδυάζοντας το ότι το επίθετο «χρήσιμος» απαντά και μόνο του στο λόγο -όπως Κηρ. 6,1 και Σ.-Δ. 33,6- , προτιμήσαμε τη γραφή «ἔτι». «Σ.-Δ. 16,3 ἀμεθύσω codd. omnes, Halleux: ἀμεθύστω in A falso legit Mesk, rec. Giannakis secutus Mesk». Πρώτα-πρώτα, στον A δεν παραδίδεται καν περιγραφή του λίθου αυτού. Ωστόσο, ο κ. Παπ. επιμένει και παρακάτω, όπου υποστηρίζει ότι ο τύπος «ἀμεθύστω» δεν είναι διόρθωση του Mesk , καθώς αφήνουμε εμείς να εννοηθεί στο κριτικό μας υπόμνημα, αλλά ότι είναι παρανόηση του φιλόλογου αυτού ο οποίος γράφει «ἀμεθύστω» στο κείμενό του και «ἀμεθύστω V » στο κριτικό υπόμνημα, αφήνοντας να εννοηθεί ότι ο A παραδίδει τη γραφή «ἀμεθύστω». Και καταλήγει ο κ. Παπ. στο συμπέρασμα ότι όλα τα χειρόγραφα -μαζί και τα χφφ. A και V - παραδίδουν τη γραφή «ἀμεθύστω». Μας κατηγορεί συνάμα ότι και στο κεφ. Σ.-Δ. 44,1.2 κακώς κάναμε που διορθώσαμε τις λέξεις «ἀμέθυσος» και «ἀμεθύσους» σε «ἀμέθυστος» και «ἀμεθύστους» αντίστοιχα. Και για να στηρίξει την άποψή του ο κ. Παπ., παραθέτει το εξής χωρίο από τις $\text{Κυρανίδες (VI, 3: Kaimakis σ. 309)}$: «Περὶ ἀμεθύσου. Ἄμεθυσος λίθος ἐστὶ πορφυροῦς τῆ ἰδέα. οὗτος πινόμενος οἶνοφλυγοῦσι σῶφρονος (correxit Papathomopoulos: φρένας Kaimakis cum codd.) ποιεῖ και ἀμεθύσους». Επικλείεται δηλαδή ο κ. Παπ. μια έκδοση την οποία και διορθώνει -άσχετα αν τη διορθώνει σωστά ή όχι! Ωστόσο, υπάρχουν και άλλα χωρία στις $\text{Κυρανίδες (I 1, 15. 8,27 II 33,15 III 40,3: Kaimakis, σ. 21, 60, 166, 229)}$, όπου απαντά η λέξη «ἀμέθυστος». Σύμφωνα, τέλος, με το Λεξικό LSJ (βλ. λ. ἀμέθυσον), του οποίου τη μαρτυρία επικαλείται και ο κ. Παπ. (σ. 187), η επίμαχη λέξη απαντά μόνο στους τύπους «(τὸ) ἀμέθυσον» και «(ἡ) ἀμέθυ-

1. Βλ. και Γ.Ν. Γιαννάκης, *ό.π.*, σ. 95, κριτ. υπ.

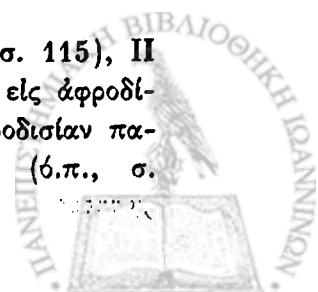
2. Βλ. J. Mesk, *ό.π.*, σ. 309, Halleux-Schamp, *ό.π.*, σ. 171 (κριτ. υπ.) και Γ.Ν. Γιαννάκης, *ό.π.*, σ. 28 και 98 (κριτ. υπ.).

σος». Επί πλέον, ο κ. Παπ., κλείνοντας τις παρατηρήσεις του για τη λέξη «άμέθυστος», προσθέτει ότι το λογοπαίγνιο «άμέθυστος» (λίθος) — «άμέθυστος» (μη μέθυσος) ενισχύει την παρουσία της γραφής «άμέθυστος» στα δυο χωρία της πραγματείας των Σ.-Δ. Σίγουρα, και εδώ γίνεται προσπάθεια να αποδειχθεί «το ζητούμενον δια του ζητουμένου». Εξάλλου, προκειμένου για τα κείμενα αυτά, είναι υπερβολικό να μιλάει κανείς για σχήματα λόγου και για λογοπαίγνια! «Σ.-Δ. 16,7 ποιεί δὲ καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια (VG₂, Halleux: om. ἀφροδίσια BG, Giannakis) τῶν παιδῶν». Σχετικά με το χωρίο αυτό, ο κ. Παπ. παρατηρεί ότι, πέρα από τη στεμματική υπεροχή της γραφής των VG₂, η λέξη «ἀφροδίσια» είναι απαραίτητη, γιατί διαφορετικά η φράση «τὰ τῶν παιδῶν» δεν είναι σαφής. Δεν βλέπουμε για ποιον λόγο υπερέχει στυμματικά η γραφή των VG₂. Εμείς έχουμε τη γνώμη ότι το «ἀφροδίσια» είναι γλώσσημα της φράσης «τὰ τῶν παιδῶν» (= τὰ παιδικά) και ότι είναι πολύ πιθανό αυτό το γλώσσημα να ήταν γραμμένο πάνω από τη φράση αυτή στον δ και οι γραφείς των χφφ. VG₂ να θεώρησαν ότι πρέπει να προστεθεί στο κείμενο. Στη συνέχεια, ο κ. Παπ. παρατηρεί ότι η φράση «τὰ ἀφροδίσια» απαντά συχνά στις Κυρανίδες (πβλ. Kaimakis, σ. 313, Index s.v.). Στο έργο αυτό όμως υπάρχει η λέξη «ἀφροδίσια» χωρίς το άρθρο και χωρίς τη γενική «τῶν παιδῶν»¹. «Σ.-Δ. 28,6 ὀνόματα R, Giannakis: σήματα G». Προτιμήσαμε την πρώτη γραφή, γιατί αποκρυπτογραφήσαμε (σ. 124) τα γράμματα που εκδίδουμε στον επόμενο στίχο (Σ.-Δ. 28,7) και βρήκαμε ότι πρόκειται στην πραγματικότητα για τις λέξεις «χθώνιε, χθώνιε» (sic) και όχι για σύμβολα, που ισχυρίζεται ο κ. Παπ.

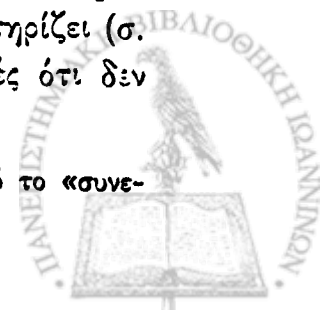
Έπειτα ο κ. Παπ. παρουσιάζει τα εσφαλμένα χωρία που υπάρχουν κατά τη γνώμη του και στις δυο εκδόσεις, στου Halleux και στη δική μας (3. Texte erroné dans les deux éditions): «Κηρ. 4,7 εἰ γάρ τις αὐτόν, φασί, κατατρίψας καὶ μίξας ἐλαίῳ φηλάκρας ἐπιχρίσειε, συνεχέστερον ἀναβλαστήσουσι τρίχες». Υποστηρίζει εδώ ο κ. Παπ. ότι θα έπρεπε εμείς οι δυο εκδότες να βάλουμε το κόμμα μετά τη λέξη «συνεχέστερον» και όχι πριν από αυτήν και ότι η λέξη αυτή σημαίνει «à plusieurs reprises» ή «à doses répétées», «fréquemment» και όχι «immédiatement» που μεταφράζει ο Halleux. Και για να στηρίξει την άποψή του, παραθέτει το παράλληλο -κατά τη γνώμη του- χωρίο Κηρ. 14,3 «συνεχέστερον ἐπιπασσομένην». Και βέβαια ο Halleux δεν μεταφράζει ορθά: το «συνεχέστερον»

1. Βλ. Κυρανίδες II 2,26 πινόμενοι ἀφροδίσια παρορμῶσιν (Kaimakis σ. 115), II 35,3 πινόμενοι εἰς ἀφροδίσια παρορμῶσιν (δ.π., σ. 169), II 47,17 ἐσθιόμενα εἰς ἀφροδίσια παρορμῶσιν (δ.π., σ. 187), III 3,17 οἱ δὲ ὕρχεις σὺν οἴνῳ ποθέντες ἀφροδίσιαν παρορμῶσιν (δ.π., σ. 194), IV 5,5 καὶ εἰς ἀφροδίσια τοὺς ἐσθιόντας παρορμῶσιν (δ.π., σ. 246) κ.α.

εδώ σημαίνει «πυκνότερα», όπως δείχνει το ποίημα των Λιθικών (στ. 252): «αἰεὶ τοι θῆσει λασίην ἐπὶ κράτι λάχνην, / εἰ καὶ ψεδνοκάρηνος ἔοις». Είναι φανερό η αντιστοιχία των φράσεων «συνεχέστερον ἀναβλαστήσουσι τρίχες» και «θήσει λασίην ἐπὶ κράτι λάχνην»¹. «Κηρ. 17,10 καὶ ἐρπετὰ δὲ ὁμοίως τοῖς πρὸ αὐτοῦ διώκειν (Abel, Halleux, Giannakis: διώκει βVFCP) καὶ ἄλλα τινὰ θαυμαστὰ τοῦτον (VF, Halleux, Giannakis: τούτων β) ἐργάζεσθαι (VF, Halleux, Giannakis: ἐργάζεται β)». Ὅσον αφορά τις δυο τελευταίες λέξεις που πρρουσιάζουν πρόβλημα, τα πράγματα έχουν ως εξής: «τοῦτον VF, Abel, Halleux, Giannakis: τούτων β // ἐργάζεσθαι EVF, Abel, Halleux, Giannakis: ἐργάζεται MA». Είναι φανερό ότι με την τελευταία αυτή ημιπερίοδο κλείνει ο πλάγιος λόγος, όπου δίνονται οι ιδιότητες του λίθου γαγάτη. Στην τελευταία όμως περίοδο περνάει η περιγραφή σε κάτι διαφορετικό, στον τόπο «γέννησης» του λίθου, και έτσι δικαιολογείται η μετάβαση σε ανεξάρτητο λόγο «γεννᾶται δὲ ἐν Λυκία...». Κατά τη γνώμη μας, είναι δύσκολο να δικαιολογηθεί συντακτικά η φράση «θαυμαστὰ τούτων ἐργάζεται». Ποια είναι η συντακτική σχέση του «τούτων» με το «θαυμαστά»; Στο κείμενο, που προτείνει ο κ. Παπ., η λέξη «θαυμαστά» παραλείπεται, προφανώς από αβλεψία, και έτσι όλα «πάνε καλά», όπως λέει και ο ίδιος (σ. 188). «Κηρ. 22,9-10 καὶ ἡδὺν καὶ χαρίεντα καὶ πᾶσι φίλον τὸν φοροῦντα τοῦτον ἐργάζεσθαι (V, Halleux, Giannakis: ἐργάζεται MAE BGFCEP)». Είναι ορθή η επιλογή της γραφής του V, διότι δίνονται σε πλάγιο λόγο όλες οι θεραπευτικές και μαγικές ιδιότητες του λίθου αιματίτη, που ενδιαφέρουν άμεσα τον άνθρωπο. Κατά τη γνώμη μας, υπερβάλλει ο κ. Παπ., όταν προσπαθεί να κατοχυρώσει αντίστροφο σχήμα εδώ, με τη βοήθεια του «ἐργάζεσθαι. γεννᾶται δὲ ἐν Λυκία...» (Κηρ. 17, 11-12), αντιφάσκοντας προς όσα υποστήριξε ο ίδιος λίγες γραμμές παραπάνω. «Σ.-Δ. 23,5 βάλον (Giannakis qui hoc in B ligit: βαλὼν G βάλου Halleux tacite secutus Mély) εἰς χύτραν καινήν χρώματα πολλά». Ὅπως έχουμε πει παραπάνω (σ. 43), ο κ. Παπ. διαβάζει εσφαλμένα τις γραφές των BG: εμεῖς διαβάζουμε καθρά στον B τη γραφή «βάλον» την οποία και προσπαθούμε να δικαιολογήσουμε (σ. 123) παραπέμποντας στην Π.Δ. (Βασ. 3. 6,1), όπως λέει με ειρωνική διάθεση ο κ. Παπ. Είναι αυτονόητο ότι δεν έχουμε κανένα λόγο να μη θέλουμε να διαβάσουμε «βάλει», πράγμα άλλωστε που φαίνεται και από το κριτικό μας υπόμνημα (σ. 102), όπου σημειώνουμε: «βάλον (pro βάλε): βαλὼν G, βάλου Mély». Τέλος, ο κ. Παπ., όταν χαρακτηρίζει (σ. 189) εικασία την παρανάγνωση «βάλου» του Mély, είναι προφανές ότι δεν

1. Ας σημειωθεί ότι και ο Abel, ό.π., σ. 141, στίζει με κόμμα πριν από το «συνεχέστερον».

είχε στη διάθεσή του την έκδοση του φιλολόγου αυτού. Στη συνέχεια (σ. 189-91), ο κ. Παπ. παραθέτει κάτω από τον τίτλο «Αμφίβολες περιπτώσεις» (4. Cas douteux) δέκα πέντε (15) χωρία από τα δυο κείμενα, υποστηρίζοντας ότι δεν δικαιολογούμε κάθε φορά τη γραφή που επιλέξαμε. Σε όλες όμως αυτές τις περιπτώσεις, εμείς τουλάχιστο, εκδίδουμε σύμφωνα με το στέμμα που συντάξαμε και δεν βρίσκουμε ότι συντρέχει λόγος για δικαιολόγηση της εκάστοτε επιλογής μας.

Θα κλείσουμε κι εμείς με ένα ερώτημα: ποιο είναι το συμπέρασμά μας από τη βιβλιοκρισία αυτή του κ. Παπ.; «Ὡδινεν ὄρος καὶ ἔτεκεν μῦν»! αυτή είναι η απάντησή μας. Με το αδιαμφισβήτητο μάτι του Λυγκέα διέκρινε και κχτέγραψε ο κ. Παπ. έναν μικρόν αριθμό (24) αβλεψιών μας, τις περισσότερες από τις οποίες τις έχουμε επισημάνει και εμείς και σκοπεύουμε να τις συμπεριλάβουμε σε παράρτημα που θα προσθέσουμε στο βιβλίο μας. Τον ευχαριστούμε ειλικρινά για την προσφορά του αυτή. Όσον αφορά όμως την άποψη του κ. Παπ., ότι δεν βγάλαμε το περισσότερο δυνατό κέρδος από τη γαλλική μετάφραση των δυο πεζών κειμένων από τον Halleux, περιοριζόμαστε να πούμε μόνο ότι μας αδικεί κατάφωρα. Σχετικά, τέλος, με τη διαβεβαίωσή του, ότι η έκδοση των ενλόγω κειμένων πρέπει να επαναληφθεί, του απευθύνουμε την πρόκληση: «Ἰδοὺ ἢ Ῥόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πῆδημα»!

KRITIK EINER REZENSION

Zusammenfassung

Der vorstehende Artikel ist eine Antwort auf den Aufsatz von Manolis Papathomopoulos mit dem Titel «Pour une nouvelle édition des Kérygmes lithiques» (Δωδώνη 16[1987], 153-191), in dem er unser Arbeit «Ορφείως Λιθικά κηρύγματα — Σωκράτους και Διονυσίου Περί λίθων» (Ιωάννινα 1987) rezensiert.

Zunächst wird gezeigt, daß sich Papathomopoulos am Anfang seiner Rezension vergeblich bemüht, unser *stemma codicum* leicht zu ändern.

Ferner schreibt er uns mehr als 750 Mißlesungen und Omissionen von Fehlern der Manuskripte zu, während er nur 584 Fälle einträgt. Es scheint aber, daß er nur in 24 Fällen Recht hat: und zwar handelt es sich dabei um Versehen, deren größten Teil auch wir bemerkt hatten, und die wir in einem Anhang unserer Arbeit zusammenzustellen beabsichtigten.

Andrerseits, was die Fälle von gleichwertigen Lesarten der handschriftlichen Überlieferung betrifft, bei denen uns Papathomopoulos eine unberechtigte *selectio* vorwirft, wird genau das Gegenteil bewiesen: unsere Selektionen stimmen durchaus mit unserem *stemma codicum* überein und stützen sich, wo möglich, auf das Gedicht über die Steine (Λιθικά) und auf den Lateine Damigeron, wie auf den Seiten 54-55 unserer Arbeit dargestellt wird.

Universität Jannina

G.N. Giannakis

